B.A.R.P.R.
II
373198

ANATOLE FRANCE

GRĂDINA LUI EPICUR

IN ROMÂNEȘTE DE
N. D. COCEA

INTREPRINDERILE DE EDITURĂ S·A·R·

GRĂDINA LUI EPICUR

GRĂDINA LUI EPICUR

ÎN ROMÂNEȘTE DE
N. D. COCEA

ÎNTREPRINDERILE DE EDITURĂ S.A.R.
BUCUREȘTI
STR. REGALA 9
[1946]

c. 137216
BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPU... OARE

REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Numai cu greu ne putem închipui azi starea de spirit a unui om de altă dată, care credea cu tărie că pământul e așezat în centrul universului și că toți aștrii se învârtesc în jurul lui. El simțea svârcolindu-se sub dânsul pe cei osândiți la flăcările Gheenei și poate că văzuse cu proprii lui ochi și mirosise cu însuși nasul lui fumul de pucioasă al infernului strecurându-se printre crăpăturile vre-unei stânci. Ridicându-și privirile din pământ, putea să contemple cele douăsprezece sfere, mai întâi pe acea a elementelor, care închide într'însa aerul și focul, apoi sferele Lunii, ale lui Mercur, ale Venerei pe care a vizitat-o Dante în Vinerea cea Mare a anului 1300, apoi pe acelea ale Soarelui, ale lui Marte, ale lui Jupiter și ale lui Saturn, apoi firmamentul incoruptibil de care ătârnau stelele asemenea unor candele. Prelungind cu gândul contemplarea asta, el descoperea dincolo de ele, cu ochii spiritului, cel de-al noulea cer la care atâția sfinți au fost înălțați, apoi cristalinul sau *primum mobile*, și în sfârșit Empireul, lăcașul etern al celor fără de prihană, spre care, după moartea lui, doi îngeri învesmântați în alb (era sigur de asta)

îi vor purta ca pe-un prunc sufletul spălat în apele botezului și parfumat cu undelemnul ultimei comunicături. Pe vremea aceea Dumnezeu n'avea alți copii decât pe oameni, și toată creațiunea lui era orânduită în chip poetic și pueril în același timp, ca o imensă catedrală. Conceput astfel, universul părea atât de simplu, încât putea fi reprezentat în întregime, cu înfățișarea și cu toate mișcările lui, în unele orologii, zugrăvite cu artă și pline cu mașinării ascunse.

S'au dus însă de-acum cele douăsprezece ceruri și planetele sub cari te nășteai fericit sau nenorocit, vesel sau saturnian. Bolta solidă a firmamentului s'a prăbușit. Ochiul nostru și gândirea noastră pătrund în abisurile infinite ale spațiului. Dincolo de planete noi nu mai descoperim Empireul îngerilor și-al celor aleși, ci o sută de milioane de sori prăvălindu-se în gol cu cortegiul lor de obscuri sateliți, invizibili pentru noi. In mijlocul puzderiei acesteia de lumi, soarele nostru nu e decât un muc de lumină, pământul un strop de noroi. Imaginația noastră e iritată și uimită când i se spune că raza luminoasă care ne vine din steaua polară a pornit la drum de-acum o jumătate de veac și că totuș steaua asta călăuzitoare ne e vecină și că, alături de Sirius și de Arcturus, e una din cele mai apropiate surori ale soarelui nostru. Sunt stele pe cari le vedem și azi în câm-

pul telescopului, și cari ori fi poate stinse de mai bine de trei mii de ani.

Lumile mor, de oare-ce se nasc. Se nasc și mor fără încetare. Și creațiunea, veșnic imperfectă, e continuată în necurmate metamorfoze. Stelele se sting fără să putem spune dacă fiicele astea ale luminei, murind astfel nu încep cumva ca planete o existență fecundă, și dacă planetele la rândul lor nu se disolvă ca să devină iarăș stele. Știm doar atât că nici în spațiurile cerești nu e mai multă odihnă ca pe pământ și că legea muncei și a efortului stăpânește de-opotrivă infinitatea lumilor.

Sunt stele care s'au stins sub ochii noștri; altele pâlpâesc ca flacăra unei candele care moare. Cerurile pe care odinioară omul le credea incoruptibile, nu cunosc altă eternitate decât eterna scurgere a lucrurilor.

Intru cât privește viața organică, nu mai avem astăzi dreptul să ne îndoim că e răspîndită pretutindeni în univers, afară doar dacă viața asta nu e un simplu accident, o întâmplare nenorocită, căzută din păcate numai asupra picăturei de noroi pe care trăim.

E mai probabil însă că viața a luat naștere și pe celelalte planete ale sistemului nostru, surori ale pământului și ca și el purcese din acelas soare, și că s'a manifestat în condiții destul de analoage acelora de-aci, adică sub

aceleași forme animale și vegetale. Un bolid ne-a căzut din cer, conținând urme de carbon. Ca să ne mai întoarcem la credințele de-odinioară ar trebui ca îngerii, cari au adus sfintei Dorothea flori din Paradis, să mai revie și astăzi pentru noi cu cerești le lor ghirlande. După toate aparențele în Marte ar putea să trăiască specii comparabile animalelor și plantelor terestre. Putând să trăiască e probabil că și trăesc. Fiți siguri că în clipa asta și viețuitoarele de pe el se sfâșie între ele.

Analiza spectrală a stabilit definitiv unitatea de compoziție a stelelor. De-aceea suntem îndreptățiți să credem că aceleași cauze cari au făcut să purceadă viața din nebuloasa noastră au făcut-o să ia naștere și 'n toate celelalte. Când spunem viața, înțelegem activitatea substanței organizate, în condițiile în cari o vedem că se manifestă aici, pe pământ. Dar e tot așa de posibil ca viața să se iveasscă și în mediuri cu totul diferite, la temperaturi foarte ridicate sau foarte joase, sub forme cu neputință de conceput. N'ar fi nici exclus să se producă sub forme eterate, aproape de noi, în chiar atmosfera noastră, și să fim astfel înconjurați de spirite, pe cari nu vom putea să le cunoaștem niciodată, fiindcă orice cunoaștere presupune un raport, și pentrucă dela noi la ele n'ar putea să existe nici unul.

E tot așa de posibil ca milioanele astea de sori, adăugate la alte miliarde ascunse ochilor noștri, să nu formeze laolaltă decât o globulă de sânge sau de limfă în corpul unui animal sau al unei insecte imperceptibile față de-o lume care depășește ori-ce concepție omenească despre mărime și care n'ar fi ea însăș, totuș, comparativ cu cine știe ce altă lume, decât un grăunte de nisip. Tot astfel nu e deloc absurd să ne închipuim că veacuri întregi de cugetare și de inteligență trăesc și mor sub ochii noștri într'o clipă pe un atom. In ele însile lucrurile nu sunt nici mari nici mici și când afirmăm de pildă că universul este atom, concepția asta e strict omenească. Dacă lumea 'ntreagă ar fi redusă dintr'odată la dimensiunile unei alune, proporțiile dintre lucruri rămânând aceleași, prin nimic n'am putea să ne dăm seama că s'a schimbat ceva în univers. Steaua polară închisă odată cu noi sub coaja de alună, ne-ar trimite ca și în trecut în cincizeci de ani lumina ei. Și pământul mai neînsemnat decât un atom, ar fi stropit totuș de-aceeaș cantitate de lacrimi și de sânge care-l scaldă și astăzi. Ceea ce e admirabil, nu e că-i atât de vastă întinderea cerului spuzit de stele, ci că omul a putut s'o măsoare.

* * *

Creştinismul a făcut mult pentru iubire, făcând dintr'însa un păcat. El exclude pe femei din sacerdoţiu. Se teme de ele. Ne-arată mereu cât sunt de primejdioase. Repetă cu *Eclesiastul:* „Braţele femeii sunt asemenea laţurilor întinse de vânători, *lagueus venatorum*". Ne îndeamnă să nu ne punem speranţele într'însa: — „Nu te răzima de trestia pe care o clatină vântul şi nu te încrede prea mult în ea, căci asemenea ierbei e carnea femeii şi frumuseţea ei se trece ca florile câmpului". Il înfricoşează şiretenia aceleia care a pierdut neamul omenesc: — „Orice vicleşug e mic pe lângă vicleşugul femeii". *Brevis omnis malitia super malitiam mulieris.* Dar tocmai groaza asta pe care la tot pasul şi-o arată de dânsa, o face puternică şi de temut.

Numai cei cari au trăit în preajma misticilor, cari şi-au petrecut copilăria într'o atmosferă religioasă şi au observat cu sfinţenie reculegerea şi practicele cultului, care au citit, când n'aveau nici doisprezece ani, cărticelele acelea naive anume ticluite ca să deschidă sufletelor curate perspectiva lumilor supra-naturale, pot să pătrundă tâlcul maximelor acestora creştineşti. Amintiţi-vă, de pildă, de cuvintele Sfântului Francisc de Borgia, atunci când contemplă sicriul deschis al reginei Isabela, sau de mărturisirea stareţei din Vermont, când apare în faţa fiicelor ei sufleteşti. Stareţa din Vermont îşi dase

obștescul sfârșit după o viață fără prihană și maicile mânăstirei, care împărtășiseră cu dânsa operele ei cucernice, crezând-o în cer, o invocau în rugăciunile lor. Dar într'o bună zi ea le apare palidă, cu limbi de flacări lingându-i rasa: — „Rugați-vă pentru mine, le vorbi ea. Pe vremea când eram în viață, împreunându-mi într'o zi mâinile pentru rugăciune, m'am gândit că erau frumoase. Astăzi ispășesc în chinurile Purgatoriului gândul acesta vinovat. Recunoașteți, copilele mele, adorabila bunătate a lui Dumnezeu, și rugați-vă pentru mine". In lucrările acestea ușoare de teologie copilărească veți găsi mii și mii de istorioare la fel de naive care pun prea mare preț pe virtute ca să nu facă în acelaș timp voluptatea infinit de prețioasă.

Infricoșată de frumusețea lor, Biserica a făcut din Aspasia, din Lais și din Cleopatra niște demoni, adevărate doamne ale infernului. Ce glorie!... Până și-o sfântă ar fi pusă pe gânduri. Femeia cea mai modestă și mai austeră, care nu vrea să tulbure liniștea nici unui bărbat, ar vrea s'o poată turbura tuturor bărbaților. Orgoliul ei se împacă perfect de bine cu măsurile pe care Biserica le ia împotriva ei. Când bietul sfântul Antoniu îi strigă: — „Piei, bestie" spaima lui o măgulește. E încântată că'i mai primejdioasă de cât își 'nchipuia.

Nu vă lăsați însă amăgite, surorile mele,

fiindcă n'ați apărut pe pământul ăsta dintru început desăvârșite și bine înarmate. Originea voastră e mai mult decât umilă. Strămunicele voastre din epoca mamutului și-a ursului cavernelor n'aveau pe lângă vânătorii de fiare sălbatece trecerea pe care o aveți azi pe lângă noi. Erați folositoare atunci, erați necesare; nu erați invincibile. La drept vorbind, în zilele acelea depărtate ca și mult încoa după ele, vă lipsea orice farmec. Pe-atunci erați aidoma bărbaților, și bărbați erau asemenea dobitoacelor. Ca să ajungeți teribila minune din zilele noastre, ca să deveniți cauza indiferentă și suverană a jertfelor și-a crimelor, v'au trebuit două lucruri: civilizația, care v'a dăruit văluri și religia, care ne-a dat scrupule. De-atunci încoace totul merge strună: sunteți o taină și sunteți păcatul. In visurile noastre nu vă vedem decât pe voi și pentru voi ne dăm bucuroși pierzaniei. In calea voastră răspândiți dorințele și spaima; nebunia iubirei a intrat cu voi în lume. Un instinct infailibil v'a împins spre credință. Aveți dreptate să iubiți creștinismul. El v'a înzecit puterile. Ați auzit vre-odată de sfântul Jerom? La Roma ca și'n Asia i-ați pricinuit o spaimă așa de mare încât a fugit de voi până'n fundul deșerturilor. Acolo, hrănindu-se cu rădăcini crude și într'atâta ars de soare încât nu mai avea pe el de cât o piele neagră lipită de oase, vă regăsea tot pe

voi. Singurătatea lui era plină de chipurile voastre, mai frumoase încă de cât voi înșivă.

Fiindcă e un adevăr dureros încercat de asceți că visurile pe care le dați sunt mai seducătoare încă, dacă e cu putință, de cât realitățile pe cari le puteți oferi. Sf. Jerom respingea cu egală oroare amintirea ca și prezența voastră. Zadarnic însă își petrecea zilele în posturi și rugăciuni; îi umpleați cu iluzii viața din care totuș vă alunga. Iată puterea femeii asupra unui sfânt. Mă îndoesc că ar fi tot așa de mare asupra celor cari se duc la Moulin-Rouge. Luați bine seama că o parte din puterea voastră să nu dispară odată cu credința și să nu pierdeți ceva din ziua când nu veți mai fi un păcat.

Sincer vorbind, nu cred că raționalismul vă e prielnic. In locul vostru m'aș feri de fiziologiști, cari sunt prea indiscreți, cari vă explică mai mult de cât se cuvine, cari afirmă că sunteți bolnave când noi vă credem inspirate și cari numesc predominare a mișcărilor reflexe facultatea voastră de-a iubi și de-a suferi. Nu se vorbește pe tonul ăsta de voi în legendele sfinte: într'însele vi se spune porumbițe albe, crini de nevinovăție, roze de iubire. Ori-cum, e mai plăcut să fiți numite astfel de cât isterice, halucinate și cataleptice, așa cum vi se spune zilnic de când știința a triumfat.

In sfârșit dac'aș fi femee, aș fugi de toți

emancipatorii cari vor să facă din voi egalele bărbaților. Ei vă grăbesc căderea. Mare ispravă pentru voi să fiți egalele unui avocat sau farmacist! Băgați de seamă: ați lepădat de pe acum o parte din misterul și din farmecul vostru. Totul nu-i pierdut încă: oamenii se mai bat, se mai ruinează și se mai sinucid pentru voi. Dar tinerii de azi stau comod în tramvaie lăsându-vă pe voi să stați în picioare. Și cultul vostru moare astfel, odată cu vechile culturi.

* * *

Jucătorii joacă așa cum iubesc îndrăgostiții, cum beau bețivanii, fatal, orbește, sub imperiul unei forțe irezistibile. Sunt făpturi închinate jocului, așa cum atâtea altele sunt închinate iubirei. Cine o fi inventat oare povestea celor doi marinari stăpâniți de furia jocului? Corabia lor scufundându-se, ei n'au scăpat de moarte, după cele mai groasnice aventuri, de cât sărind pe spinarea unei balene. Dar abia instalați pe dânsa, și-au scos zarurile din buzunar și-au început să joace. Iată o poveste mai adevărată de cât adevărul. Fiecare jucător are ceva într'însul din marinarii aceștia. Fără umbră de îndoială, există ceva în jocurile de noroc care zgudue teribil toate fibrele firilor îndrăznețe. Nu e o voluptate mediocră să sfidezi soarta. Nu-i o plăcere lipsită de beție să guști într'o

singură clipă luni, ani, o viață întreagă de temeri și de speranță. N'aveam nici zece ani împliniți când d. Grepinet, profesorul meu de-pe-atunci, ne citi într'o zi în clasă fabula Omul și Geniul aerului. Cu toate astea mi-o-aduc aminte ca și cum aș fi auzit-o ieri. Un Geniu a dăruit odată unui copil un ghem de ață și i-a spus: — „Firul ăsta e acela al zilelor tale. Ia-l. Când vei dori să-ți treacă vremea, trage de fir, și zilele tale se vor scurge repezi sau lente, după cum vei desface ghemul mai iute sau mai încet. Cât timp îl vei lăsa în pace, zilele tale vor sta pe loc". Copilul a luat ghemul. L-a desfăcut mai întâi ca s'ajungă mai repede om, apoi ca să se însoare cu logodnica pe care o iubea, apoi ca să-și vadă crescând copiii, ca să-și asigure slujbe înalte, câștiguri, onoruri, ca să treacă peste greutăți, să ocolească necazurile, bolile venite odată cu vârsta, în sfârșit, vai! ca să pună capăt unei bătrânețe insuportabile. De la darul Geniului până la moarte, copilul trăise exact patru luni și șase zile.

Ei bine ce sunt altceva jocurile de noroc de cât mijlocul ca să provocăm într'o clipă schimbările pe cari destinul nu le produce normal decât în ceasuri nenumărate sau chiar în ani de-a rândul, arta ca să reunim într'o singură secundă emoțiile risipite în molcoma exis-

tență a oamenilor celorlalți, secretul ca să trăim o viață întreagă de om în câteva minute, ghemul de ață al fabulei de-odinioară, într'un cuvânt? Jocul e o trântă piept la piept cu destinul. E lupta lui Iacob cu îngerul, e pactul cu diavolul, al doctorului Faust. Jucăm pe bani — pe argint și pe aur, — adică pe toate posibilitățile imediate, infinite. Bila care aleargă, cartea care va fi întoarsă, poate că vor da jucătorului parcuri și grădini, holde și codri nestrăbătuți, castele cu turnuri crenelate ridicate până la cer. Da, da, bila aceea mică de ivoriu închide într'însa hectare de pământ rodnic și acoperișuri de țiglă străbătute de coșuri sculptate ce se oglindesc în apele Loirei; ea conține comorile artei, minunile gustului, giuvaeruri neprețuite, cele mai frumoase corpuri din lume, suflete chiar, pe cari nu le-am fi crezut venale, ordine și decorații, onoruri și măriri, toată grația și toate puterile pământului. Dar ce spun eu? Ea închide mai mult decât atât; ea închide însăș visurile și dorințele noastre. Și-ați vrea să nu se mai joace? Ba încă dacă jocul n'ar face decât să inspire speranțe infinite, dacă nu și-ar arăta decât strălucirea ochilor lui verzi, poate că nu l'am iubi cu-atâta turbare. Dar când își înfige în noi ghiarele lui de diamant, când, implacabil, distribue după bunul lui plac, mizeria și rușinea, cum să nu'l adorăm.

La baza tuturor marilor pasiuni e atracția primejdiei. Nu există voluptate fără amețeala vertigiului. Plăcerea amestecată cu teamă, ne îmbată. Și ce poate fi mai teribil de cât jocul? El dă, el ia; motivele lui nu sunt motivele noastre. E mut, surd și orb. Totul îi stă în putință. E-un Dumnezeu.

E un Dumnezeu. Are credincioșii și sfinții lui cari'l iubesc pentru el însuș, iar nu pentru ceea ce le făgăduește, și cari îi binecuvintează brațul atunci când îl lovește. Dacă'i despoae fără milă, pe ei singuri se găsesc de vină, iar nu pe dânsul.

— „Am jucat prost", își spun ei.

Se învinuesc, dar nu blestemă.

* * *

Specia omenească nu e susceptibilă de-un progres indefinit. Pentru desvoltarea ei a trebuit ca pământul să fie în anumite condiții fizice și chimice cari nu sunt de loc stabile. A fost o vreme când planeta noastră nu convenea omului: era prea caldă și prea umedă. Va veni altă vreme când nu'i va mai fi iarăș prielnică: va fi atunci prea rece și prea uscată. Când soarele se va stinge, ceea ce e fatal să se întâmple, nici urmă de om nu va mai fi pe scoarța pământului. Ultimii oameni vor fi tot așa de despuiați și de stupizi cum au fost și cei

c.137216

d'intăi. Vor fi uitat de mult toate artele și toate științele. Se vor ghemui unii în alții la gura cavernelor, în preajma ghețarilor cari vor târî blocurile lor transparente peste ruinele șterse ale cetăților unde astăzi se gândește, se iubește, se suferă, se speră. Toți ulmii, toți teii vor fi morți de frig; și singuri brazii vor dormi solitari peste întinderile înghețate. Cei din urmă oameni, dezesperați fără măcar să-și dea seama, nu'și vor aminti nimic de noi, nu vor cunoaște nimic din geniul nostru, nimic din iubirile noastre, și totuș vor fi copiii noștri noi-născuți și sânge din sângele nostru. O ultimă licărire de regală inteligență, pâlpâind sub craniile lor îngroșate, le va mai asigura încă o bucată de vreme superioritatea asupra urșilor înmulțiți în jurul cavernelor. Triburi și popoare vor dormi somnul de veci sub giulgiul de zăpadă, laolaltă cu orașele, cu grădinile lumei vechi. Câteva familii doar dacă vor mai supraviețui morții obștești. Femei, copii, bătrâni, înțepeniți de frig, vor vedea prin crăpăturile cavernelor ridicându-se posomorât peste capetele lor un soare sumbru străbătut, ca jeratecul care se stinge, de flăcări însângerate, pe când fulguirea scăpărătoare a stelelor va străluci toată ziua pe cerul negru, prin aerul glacial. Iată ceea ce vor vedea; dar, în stupiditatea lor, nu-și vor da măcar seama că văd ceva. Până ce într'o zi, cel din

urmă dintre ei va exhala fără ură și fără iubire spre cerul vrăjmaș, cea din urmă suflare omenească.

Și pământul va continua mereu să se învârtească, ducând cu dânsul prin spațiile tăcute, cenușa omenirei, poemele lui Homer și frânturile auguste ale marmorelor elene, lipite de coapsele lui înghețate. Și nici o cugetare nu se va mai avânta spre infinit, din sânul globului acestuia unde mintea a îndrăznit atâtea, sau cel puțin nici o cugetare omenească. Căci cine ar putea să spună dacă atunci nici o altă gândire nu va căpăta conștiință de ea însăș și dacă mormântul acesta în care vom dormi cu toții nu va deveni leagănul unui suflet nou. Al cărui suflet? Nu știu. Poate că va fi sufletul insectei.

Alături de om, fără știrea omului, unele insecte, albinele de pildă, și furnicile, au făcut incontestabil minuni. E-adevărat că furnicile și albinele au nevoie ca și noi de căldură și lumină. Există însă și nevertebrate mai puțin friguroase. Cine ar putea să prevadă ce rezervă viitorul, muncii și răbdării lor.

Cine știe dacă pământul nu va fi bun de locuit pentru ele atunci când va înceta să mai fie pentru noi? Cine știe dacă într'o zi nu vor căpăta și ele conștiința de ele însile și de lume? Cine știe dacă la rândul lor nu vor proslăvi pe Dumnezeu?

Omul nu-şi poate reprezenta cu exactitate ceea ce nu mai există. Ceea ce noi numim culoarea locală e o simplă reverie. Când vedem cu câtă trudă poate un pictor să dea oare-care asemănare unei scene de pe vremea lui Louis-Philippe, pierdem nădejdea că va putea vreodată să ne dea culori cât de cât adevărate evenimente contimporane cu Saint-Louis sau cu August. Ne dăm mai multă osteneală de cât trebue ca să copiem armure vechi şi sipete învechite. Artiştii de-odinioară nu-şi băteau capul cu exactitatea asta zadarnică. Ei dădeau eroilor luaţi din legendă sau din istoria popoarelor, costumele şi figura contimporanilor lor. Aşa se face că ne-au lăsat pictate pe pânză sufletul şi veacul în care au trăit. Ce-ar putea să facă mai mult un artist? Fie-care din personagiile lor era într'adevăr unul dintre dânşii. Personagiile astea, însufleţite de propria lor viaţă şi gândire, nu vor mişca totdeauna. Ele ne-aduc mărturia sentimentelor încercate şi-a emoţiilor adevărate. Picturile arheologice ne dovedesc numai că muzele noastre sunt bogate.

Dacă vreţi să gustaţi arta adevărată şi să resimţiţi în faţa unui tablou o impresie largă şi profundă, n'aveţi decât să priviţi fresca lui Ghirlandeja, la Santa-Maria-Novella din Florenţă, intitulată *Naşterea Fecioarei*. Bătrânul pictor ne arată iatacul lehuzei. Ana, pe jumătate ridi-

cată între pernele așternutului, nu e nici tânără, nici frumoasă; ne dăm însă seama imediat că e bună gospodină. Pe polița dela căpătâiul patului și-a pus un borcan cu dulceață și două rodii. O servitoare, în picioare lângă dânsa, îi prezintă un vas pe o tablă. Pruncul a fost tocmai îmbăiat și scăldătoarea de aramă e încă în mijlocul odăei. Micuța Maria suge acum la sânul unei frumoase mance. E o doamnă din împrejurimi, o tânără mamă care a venit să-și ofere sânul copilului prietenei ei, astfel ca ambii copii, fiindcă au băut viața din același izvor, să-i păstreze gustul pe buze și, uniți prin sânge, să se iubească frățește. Alături de dânsa, o tânără femee care-i seamănă leit, o fată mare mai curând, sora ei poate, în bogate vestminte, cu fruntea descoperită și cu cozile aduse pe tâmple ca Emilia Pia, își ridică brațele spre prunc, cu un gest încântător care trădează prima tresărire a instinctului matern. Două nobile doamne, îmbrăcate după moda florentină, pătrund în odae în aceeaș clipă. O servitoare pășește în urma lor, purtând de-asupra capului harbuzi și struguri, și statura ei puternică, drapată ca statuele antice, încinsă peste mijloc cu-o largă eșarfă, apare în scena asta casnică și pioasă ca nu știu ce fel de vis păgân. Ei bine! în iatacul acesta intim, pe fețele blânde ale acestor femei, eu văd toată frumusețea vieții

florentine în floarea celei d'intâi Renașteri. Feciorul argintarului, maestrul primelor ceasuri, a revelat în pictura lui, clară ca zorile unei dimineți de vară, toate tainele veacului aceluia curtenitor în care a avut norocul să trăiască și-al cărui farmec era așa de mare încât însuși contimporanii lui exclamau: „Dumnezei milostivi! ați bine-cuvântat veacul nostru!"

Chemarea artistului e să iubească viața și să ne arate că e frumoasă. Altfel, ne-am îndoi.

* * *

Ignoranța e condiția necesară, nu numai a fericirei, dar a însăș existenței. Dacă am ști totul de mai înainte, n'am putea să suportăm viața o singură clipă. Sentimentele cari ne-o fac plăcută, sau cel puțin tolerabilă, izvoresc dintr'o minciună și sunt hrănite cu iluzii.

Dacă, asemenea lui Dumnezeu, un om ar cunoaște adevărul, unicul adevăr, și l'ar lăsa să-i scape din mâini, lumea s'ar prăbuși în aceaș clipă și universul s'ar risipi în haos ca o umbră. Adevărul divin, ca și judecata de-apoi, l'ar preface în pulbere și fum.

* * *

Pe adevăratul gelos, totul îl tulbură, totul îl neliniștește. O femee îl trădează numai prin faptul că trăește și respiră. Pe gelos îl înspăi-

mântă opera aceea obscură a vieții lăuntrice, mișcările acelea diverse ale cărnei și ale sufletului cari fac din femee o făptură distinctă de el însuș, independentă, instinctivă, îndoelnică și câteodată de neînțeles. Il doare cumplit faptul că înflorește ea singură, ca o plantă superbă, fără ca nici una din forțele iubirii să nu-i poată reține și să nu-i poată răpi dulcile mirezme pe cari ea le răspândește în lume de-alungul celor câteva clipe cari sunt viața și tinerețea. In fond, nu-i impută nimic altceva, de cât doar că *există*. Iată ce nu poate nici să-i ierte, nici să îndure. Alături de el, ea trăește, visează, e minunat de frumoasă. Tot atâtea prilejuri de ucigătoare inchietudini! Gelosul ar vrea toată carnea ei. O vrea mai mult și mai bine de cât îngădue natura. Ar vrea-o toată.

Femeea nu are puterea asta de imaginație. De cele mai adese ori, ceea ce luăm la ea drept gelozie, e o simplă rivalitate. Ea nu cunoaște nici una din torturile acelea ale simțurilor cari pe noi ne doboară, nici persistența aparițiilor odioase, nici furia noastră imbecilă și lamentabilă. Nici turbarea noastră fizică. Sentimentele ei, în asemenea cazuri, sunt mai puțin precise de cât ale noastre. Un anumit fel de imaginație nu e prea desvoltat într'însa, chiar și'n iubire, până și în iubirea senzuală: anume imaginația plastică, sensul precis al figurilor. Ceva

vag și tulbure îi învălue impresiile, pe când toată energia ei rămâne încordată numai pentru luptă. Geloasă, femeea se apără cu-o îndărătnicie făcută din violență și din vicleșug, de care bărbatul e absolut incapabil. Acelaș venin care nouă ne arde măruntaele, pe ea o excită și o ațâță. Deposedată, ea luptă ca să învingă și să domine.

Iată de ce gelozia, care e marea slăbiciune a bărbatului, e una din forțele femeei. Ea o împinge la acte de curaj. Și tot în ea găsește mai multe motive de îndrăzneală de cât de desgust.

Luați de pildă pe Hermiona lui Racine. Gelozia ei nu se risipește în fumuri sumbre; imaginația îți lipsește aproape cu totul; din chinurile ei ea nu improvizează un poem plin de imagini crude. Ea nu se pierde în visuri, și ce înseamnă o gelozie fără visuri? Ce înseamnă o gelozie fără obsesia aceluiaș gând, fără izbucnirile unei monomanii furioase? Hermiona nu-i geloasă. Grija ei e să împiedece o căsătorie. Vrea s'o împiedece cu orice preț și să recâștige un bărbat, nimic altceva.

Și când bărbatul acesta e ucis pentru dânsa și de dânsa, rămâne uluită; rămâne mai ales păcălită. S'a dus căsătoria! In locul ei un bărbat ar fi scrâșnit din dinți: „Cu atât mai bine! Pe femeea iubită de mine, nimeni pe lume n'o s'o mai aibă".

O fi viața de societate frivolă și vană, cât poftești. Cu toate astea, nu e școală tocmai rea pentru oamenii politici. Și putem regreta faptul că în Parlamentele noastre a pătruns așa de puțin. Ceea ce face viața de societate, e numai femeea. Acolo ea e suverană: nimic nu se face decât printr'însa și pentru dânsa. Ori, femeea e marea educatoare a bărbatului; ea ne învață să practicăm câteva virtuți încântătoare ca: politeța, discreția și mândria aceea care se ferește să fie inoportună. Câtorva ea le arată cum pot să placă, și tuturora arta folositoare să nu displacă. De la ea învățăm că societatea e mult mai complexă și de-o alcătuire mai delicată de cât se crede de obicei în cafenelele politice. Insfârșit lângă dânsa ne pătrundem bine de gândul că visurile sentimentului și fantomele credinței sunt invincibile, și că în deobște nu e rațiunea aceea care guvernează pe oameni.

* * *

Comicul devine repede dureros când e omenesc. Oare Don Quichot nu v'a făcut uneori să plângeți? Intru cât mă privește vă mărturisesc că recitesc mereu câteva cărți pline de-o senină și zâmbitoare dezolare, cum e neasemănatul acesta Don Quichot, sau cum e *Candide* de pildă, cărți care la urma urmei nu sunt alt-

ceva decât manuale de indulgență și de milă, biblii de îngăduitoare bună-voință.

* * *

Arta nu are ca obiect adevărul. Adevărul trebue să-l cerem științelor, fiindcă acesta e obiectul lor; nu trebue să-l cerem literaturei care nu are și nu poate avea alt țel de cât frumosul.

Cloe, eroina romanului grec, n'a fost niciodată o adevărată păstoriță, și nici Daphnis n'a fost vre-odată un păstor adevărat; cu toate astea ne plac și astăzi. Grecul subtil care ne-a lăsat povestea lor, numai la grajduri și țapi nu se gândea. Toată grija lui era dragostea și poezia. Dar cum vroia s'arăte orășenilor o dragoste senzuală și grațioasă, și-a așezat iubirea în largul câmpurilor unde cititorii lui nu obicinuiau să se ducă, fiindcă erau bătrâni bizantini albiți în fundul palatelor lor, printre mozaicuri înghețate sau îndărătul tejghelelor încărcate de bogății. Ca să înveselească pe bătrânii aceștia bicisnici, povestitorul le arată doi copilandri frumoși ca ziua. Și ca să nu confunde nimeni pe acest Daphnis și pe Cloea lui cu strengarii și cu fetișcanele vițioase cari furnicau pe trotoarele orașelor mari, a avut grija să spue dela început: „Aceia despre care vă vorbesc trăiau odinioară în Lesbos, și povestea lor a fost pic-

tată într'o pădure consacrată Nimfelor". Cum vedeți, făcea și el aidoma babelor cari își încep poveștile cu aceleași vorbe: „A fost odată ca nici-odată", sau: „Pe vremea când dobitoacele vorbeau".

Atât e de adevărat că dacă vrem să ni se spue o istorioară într'adevăr frumoasă, trebue să eșim cât de cât din experiență și din realitate.

* * *

In dragoste noi punem infinitul. Fiți siguri că nu din vina femeei.

* * *

Nu cred că o mie două sute de persoane adunate la un loc ca să vadă o piesă de teatru alcătuesc un sinod inspirat de eterna înțelepciune; mi se pare, totuș, că publicul aduce de obicei la spectacole o naivitate de inimă și o sinceritate de spirit care dau oare-care valoare sentimentului pe care îl încearcă. Mulți oameni cărora li-e cu neputință să-și facă o idee clară asupra celor ce-au citit, sunt în stare să descrie destul de exact ce-au văzut reprezentat. Când citim o carte, o citim cum vrem, citim dintr'însa sau mai curând într'însa, tot ceea ce vrem. Cartea lasă totul la bunul plac al imaginației. De-aceea și spiritele comune și grosolane nu

găsesc de cele mai adese-ori în cărți de cât o plăcere palidă și rece. Dimpotrivă, teatrul ne arată totul și ne scutește de ori-ce imaginație. De-aceea și mulțumește pe cei mai mulți. Dar tot de-aceea place mediocru spiritelor visătoare și meditative. Aceștia nu iubesc ideile de cât pentru prelungirea pe care ei pot să le-o dea, și pentru ecoul melodios ce-l trezesc în ei înșiși. La teatru n'au ce căuta. Plăcerilor pasive ale spectacolului, ei preferă activa bucurie a lecturei. Ce este într'adevăr o carte? E un șir nesfârșit de mici semne. Nimic altceva. Cititorului îi incumbă sarcina să scoată el însuș formule, culorile și sentimentele cari corespund acestor semne. Numai de el depinde ca o carte să fie ștearsă sau strălucitoare, aprinsă sau glacială. Aș spune, dacă preferați, că fiecare cuvânt al unei cărți e un deget misterios, care se plimbă pe fibrele creerului nostru ca pe coardele unei harpe și trezește astfel o notă anumită în sufletul nostru sonor. In zadar mâna artistului va fi inspirată și savantă. Sunetul harpei va depinde de calitatea coardelor noastre intime. La teatru lucrurile nu se petrec tocmai la fel. Micile semne negre sunt înlocuite pe scenă cu imagini vii. Bărbați și femei cari n'au nimic vag și misterios într'înșii, țin locul finelor caractere de tipar cari lasă atâtea să se ghicească printre rânduri. Pe scenă totul e deter-

minat cu precizie. Din cauza asta impresiile resimțite de spectatori sunt aproape identice, cu toată fatala diversitate a sentimentelor omenești. De-aceea și vedem, la toate reprezentațiile (pe cari nu le turbură certurile literare sau politice), cum o adevărată simpatie se stabilește între toți asistenții. Dacă, pe de altă parte, ținem seamă de faptul că dintre toate artele, teatrul e cel care se depărtează mai puțin de viață, vom recunoaște că e cel mai lesne de simțit și de înțeles și vom conchide că publicul se poate pune mai ușor de acord și că se înșeală mai arare-ori asupra lui.

* * *

Că moartea ne face să pierim în întregime, e tot ce se poate. Nu sunt eu acela care o să vă contrazic. In cazul acesta însă n'avem de ce să ne temem de dânsa:

Sunt, ea nu mai este; este, eu nu mai sunt. Dar dacă, lovindu-ne, ne lasă totuș să subsistăm, fiți siguri atunci că ne vom regăsi pe lumea cealaltă aidoma la fel cum am fost aici, pe pământ. Amarnică păcăleală. Par'că anume făcută să ne strice de mai înainte toate noțiunile noastre despre noi și despre iad.

Ea ne răpește ori-ce speranță, fiindcă tot ceea ce omul dorește mai mult e să fie altul

de cât ce-a fost. Visul ăsta însă ne e mereu interzis.

Am o cărțulie germană care e intitulată: *Note de adăugat la cartea vieței,* semnată de un anume Gerhard d'Amyntor, carte destul de adevărată și prin urmare destul de tristă, în care e descrisă condiția obicinuită a femeilor.

„In grijile cotidiene ale vieții își pierde mama de familie frăgezimea și forța ei și se consumă până la măduva oaselor. Vecinica întrebare din fiecare dimineață: — Ce voi găti astăzi? — necurmata nevoie în care e să mături scândurile, să bată, să perie hainele, să scuture praful, toate astea la un loc sunt ca picătura de apă care cade mereu și care până'n cele din urmă, încet dar sigur roade spiritul ca și corpul femeii. Printr'o magie vulgară, în fața plitei de bucătărie, divina creatură albă și roză, cu sânul de cristal se schimbă repede într'o momîe neagră și dureroasă. Pe altarul afumat pe care clocotesc zilnic tingirile pline, sunt jertfite tinerețe, libertate, frumusețe, fericire". Cam în felul ăsta se exprimă Gerhard d'Amyntor.

Și aceasta e, în adevăr, soarta imensei majorități a femeilor. Existența e dură pentru ele ca și pentru bărbați. Și dacă cercetăm astăzi de ce e așa de penibilă, vom recunoaște că n'ar putea

să fie altfel pe o planetă pe care lucrurile cele mai indispensabile vieții sunt rare, greu de produs, sau de-o extracție laborioasă. Cauze așa de profunde și cari depinde de însăș configurația pământului, de constituția, de flora și de fauna lui, sunt din nefericire durabile și necesare. Munca, oricât de echitabil ar fi repartizată, va apăsa totdeauna asupra celor mai mulți bărbați și celor mai multe femei și foarte puține dintre ele vor găsi destul răgaz ca să-și desvolte frumusețea și inteligența în condiții estetice. Vina e numai a naturei. Cum rămâne atunci cu amorul? Devine și el ce poate. Foamea e marea lui vrăjmașe. Și din păcate e un fapt netăgăduit că femeilor li-e foame. E probabil că în veacul al XX-lea ca și 'ntr'al XIX-lea, ele vor pregăti bucate, afară doar numai dacă socialismul nu va readuce epoca în care vânătorii devorau prada lor caldă încă, și în care zeița Venus împreuna pe amanți în pădurile virgine. Atunci femeia era liberă. Dacă aș fi creiat eu pe bărbat și pe femee, i-aș fi făcut după un tip cu totul deosebit de cel actual, adică acela al mamiferelor superioare. Aș fi făcut pe om nu după chipul și asemănarea marelor maimuțe, așa cum e în realitate, ci aidoma insectelor cari, după ce au trăit ca omizi se transformă în fluturi și n'au spre sfârșitul vieții lor, altă grije de cât să iubească și să dispară în frumusețe. Aș

fi pus tinerețea, nu la început, ci la sfârșitul existenței omenești. Anumite insecte, în ultima lor metamorfoză au aripi și nu mai au stomac. Ele nu renasc sub forma asta pură decât ca să iubească un ceas și să moară.

Dacă aș fi un Dumnezeu, sau mai curând un demiurg, — fiindcă filozofia alexandrină ne învață că mărunțurile astea ale vieții sunt încredințate demiurgilor sau unor simpli constructori — așa dar dacă aș fi fost demon sau demiurg, pe insecte le-aș fi luat ca modele pentru om. Aș fi vrut ca, asemenea lor, omul să săvârșească mai întâi, în stare de larvă, muncile desgustătoare prin care se hrănește. In faza asta primă, n'ar fi existat sexuri și foamea n'ar fi degradat iubirea. Apoi aș fi făcut astfel ca într'o ultimă transformare, bărbatul și femeia, desfășurând în aer aripi strălucitoare să trăiască din rouă și din dorinți și să moară într'un sărut. Aș fi dat în chipul ăsta existenței lor vremelnice, iubirea ca răsplată și ca încoronare. Și-ar fi fost mai bine așa. Dar n'am creiat eu lumea, și demiurgul care și-a luat sarcina asta n'a cerut sfatul meu. Mă îndoesc, de altfel, că a consultat pe cugetători și pe oamenii de duh.

E o mare eroare să credem că adevărurile științifice se deosebesc fundamental de adevărurile vulgare. Ele nu diferă între ele de cât prin întindere și precizie. Din punct de ve-

dere practic, firește, diferența e considerabilă. Dar nu trebue să uităm că observațiile savantului se opresc la aparență și la fenomen, fără să poată pătrunde vre-odată însăș substanța și nici să cunoască ceva din natura intimă a lucrurilor. Un ochi înarmat cu microscop rămâne în definitiv, tot un ochi omenesc. El poate să vadă mai mult decât alți ochi, dar nu poate să vadă altfel. Savantul multiplică raporturile omului cu natura, îi este cu neputință însă să modifice ceva din caracterul esențial al acestor raporturi. El vede cum se produc anumite fenomene cari ne scapă nouă, dar nici lui nu-i este îngăduit, cum nu ni-e nici nouă, să știe pentru ce se produc. Cei cari cer o morală științei, se vor expune totdeauna la crude desamăgiri. Oamenii credeau, acum trei sute de ani, că pământul e așezat în centrul universului. Astăzi noi știm că nu e decât un strop țâșnit din soare. Astăzi știm ce gaze ard la suprafața celor mai depărtate stele. Astăzi știm că universul în care noi nu suntem de cât pulbere rătăcitoare, dă vecinic naștere și mereu distruge tot ce-a creiat; și știm că în nemărginirea spațiului aștri se nasc și mor neîncetat. Intru cât însă morala noastră a fost schimbată însă de descoperirile astea prodigioase? Oare mamele își iubesc pentru asta mai puțin sau mai bine copiii? Oare simțim noi mai mult sau

mai puțin frumusețea femeei? Ori inimile bat altfel în piepturile eroilor? Nu! Nu! ce-i pasă omului că pământul e mare sau că e mic. Așa cum e, e destul de mare, dacă putem iubi și suferi pe dânsul. Suferința și iubirea, iată cele două izvoare gemene ale frumuseții lui nesecate. Suferința! ce divină oropsită. Ei îi datorăm tot ce-avem bun în noi, tot ceea ce dă un preț vieții; ei îi datorăm mila, ei îi datorăm curajul, ei îi datorăm toate virtuțile noastre. Pământul nu e decât un grăunte de nisip în deșertul infinit al lumilor. Dar dacă numai pe pământ se suferă, el singur e mai mare decât tot restul universului. Ce spun eu? el e totul și restul nu e nimic. Fiindcă nicăeri aiurea n'ar mai fi nici geniu, nici virtute. Ce e altceva geniul, de cât arta cu care amăgim suferința? Morala nu poate să aibă altă bază firească decât sentimentul. Știu că spirite foarte profunde au hrănit, în privința asta, alte speranțe. Renan se lăsa bucuros ademenit, cu un zâmbet, de visul unei morale științifice. El avea în știință o încredere aproape nelimitată. Credea că știința va schimba lumea, pentrucă poate să sfredelească munții. Ce vreți? eu nu pot să cred, ca dânsul, că știința e în stare să ne divinizeze. La drept vorbind, nici nu-mi surâde gândul ăsta. Nu simt deloc în mine ștofa unui Dumnezeu, ori cât de mic ar fi el. Slăbiciunea mea mi-e scumpă și țin la

imperfecția mea ca la însăș rațiunea mea de a fi.

* * *

Cunosc o pânză de Jean Béraud, care-mi inspiră un interes ciudat. E *sala Graffard;* o întrunire publică unde capetele fumegă odată cu pipele și lămpile. Scena, fără îndoială, pare mai curând comică. Dar cât e de adevărat și de profund comicul acesta! Cât e de melancolic! Pe pânza asta stranie e pictată și o figură care, ea singură, mă face să înțeleg sufletul muncitorului socialist mai bine decât douăzeci de volume de istorie și de doctrină: figura omului aceluia mărunt, chel, numai craniu, care stă imobil îndărătul tribunei cu gâtul strâns într'un fular, un meșteșugar fără îndoială, dar și un om de idei, bolnăvicios și lipsit de instincte, ascetul proletariatului, sfântul atelierului, cast și fanatic ca și sfinții bisericii, în cele dintâi zile ale Creștinismului. Nu încape îndoială că omul acela e un apostol și simți, văzându-l, că o religie nouă s'a născut în mijlocul poporului.

* * *

Un geolog englez, unul din spiritele cele mai bogate și mai deschise, sir Charles Lyell, a stabilit, acum vre-o patruzeci de ani, ceea ce

se numește teoria cauzelor actuale. Lyell a demonstrat că marile schimbări survenite în cursul veacurilor pe suprafața pământului, nu sunt datorite, cum se credea până la dânsul, unor cataclisme spăimântătoare, ci că sunt efectul unor cauze lente, aproape insensibile, cari și astăzi lucrează în jurul nostru. Teoria lui Lyell ne arată că uriașele prefaceri cari ni-au lăsat vestigii uimitoare, nu ne par atât de teribile de cât pentrucă ni le închipuim realizate dintr'odată, pe când în realitate s'au săvârșit pe nesimțite. Fără rostogoliri furioase, mările și-au schimbat albiile milenare și ghețarii s'au coborît în câmpiile, acoperite odinioară de ferige arborescente.

Asemenea transformări se petrec și azi sub ochii noștri, fără să ne putem măcar da seama. Acolo unde, în sfârșit, Cuvier vedea îngrozitoare catastrofe, Charles Lyell ne arată clementa încetineală a forțelor naturale.

Vă dați acum seama cât de binefăcătoare ar fi teoria asta a cauzelor actuale, dacă ar putea fi transportată din lumea fizică în lumea morală, și dacă am scoate dintr'însa cuvenitele învățăminte. Spiritul conservator și spiritul revoluționar s'ar găsi de-odată pe-un larg teren de împăcare.

Incredințat că schimbările se pot face pe nesimțite când sunt treptat reînoite, conservatorul

nu s'ar mai opune prefacerilor necesare, de teamă să nu acumuleze forțe destructive tocmai acolo unde ar fi așezat obstacolul. Iar, pe de altă parte, revoluționarul ar renunța să facă mereu apeluri imprudente la energii pe cari le-ar ști vecinic active. Cu cât mă gândesc mai mult cu atât sunt mai convins că dacă teoria morală a cauzelor actuale ar pătrunde în conștiința omenirii, ea ar transforma toate popoarele pământului într'o republică de înțelepți. Unica dificultate e s'o facem să pătrundă, și trebue să recunoaștem că dificultatea e destul de mare.

* * *

Am isprăvit de citit o carte în care un poet filozof ne descrie o societate utopică în care oamenii sunt scutiți de bucurii, de dureri și de curiozitate. Părăsind acest nou pământ al Utopiei și întorcându-te iarăș pe pământul acesta pe care oamenii iubesc, luptă și suferă, cum începi să iubești și cât ești de mulțumit să suferi alături de dânșii! Cât de repede îți dai seama că numai aici, jos, e adevărata fericire! O fericire! O fericire care e în suferință așa precum balsamul e în seva copacului generos. Autorii utopiilor au ucis pasiunea și prin aceeaș lovitură au ucis totul, bucurii și dureri, suferință și voluptate, binele, răul, frumusețea, totul

în sfârșit și mai presus de toate, virtutea. Oamenii inventați de dânșii sunt înțelepți, dar înțelepciunea lor nu mai înseamnă nimic, fiindcă numai efortul înalță și dă un sens vieții. Și ce ne pasă că viața lor e lungă, dacă nu pun nimic într'însa și dacă n'o trăesc.

Cartea pe care am închis-o adinioarea n'a făcut din nou să-mi fie scumpă soarta asta a omului care, totuș, e destul de aspră, să mă împace iar cu viața noastră dureroasă, să mă readucă în sfârșit la stima semenilor mei și la marea simpatie omenească. Ceea ce au admirabil într'însele cărțile utopice e că te fac să iubești realitatea și să fugi de spiritul himeric și de iluziile deșarte. Arătându-ne făpturi scutite de rele, ne fac să înțelegem că sărmanii aceștia prea-fericiți sunt mult mai prejos decât noi, și că ar fi o mare nebunie să părăsim soarta noastră (admițând că lucrul ar fi posibil) pentru soarta lor.

Oh! cât de jalnică li-e fericirea! Ne mai având pasiuni, nu mai au nici arta. Și poeți, cum ar putea să aibă? Ei n'ar putea să simtă nici muza comică, cea care râde în cadență de viițiurile și ridicolul omenesc. Cum ar mai putea, nefericiții, să-și închipuiască Phedra și Didona; și cum să mai vadă umbrele acelea divine cari trec înfiorate pe sub mirții nemuritori!

Ei sunt orbi și surzi în fața minunilor poe-

ziei acesteia care divinizează pământul călcat de picioarele oamenilor. Ei nu au pe Virgil, și se spune că sunt fericiți pentrucă au ascensoare. Un singur vers frumos totuș, a făcut mai mult bine omenirii decât toate capo d'operele metalurgiei.

Progres inexorabil! poporul acesta de ingineri nu mai are nici pasiuni, nici poezie, nici iubire. Vai lor! Cum ar ști să se iubească, deoarece sunt fericiți? Iubirea nu înflorește decât în durere. Ce sunt oare altceva mărturisirea amanților decât strigăte de desnădejde? „Ce mizerabil ar fi un Dumnezeu în locul meu! — exclamă într'un elan de iubire eroul unui mare poet englez. Un Dumnezeu, iubita-mea, n'ar putea să sufere, și nici n'ar putea să moară pentru tine."

Să fim iertători din durere, și să fim convinși că e cu neputință să ne închipuim o fericire mai mare decât aceea pe care o găsim în viața asta omenească, atât de dulce și de amară, atât de crudă și de bună, reală și ideală în acelaș timp și care cuprinde totul într'însa și împacă toate contrastele. Aci, în viața asta, e grădina noastră. Ei să-i închinăm munca și râvna inimilor.

* * *

Forța și bunătatea religiilor e că învață pe oameni să întrevadă rațiunea lor de a fi și me-

nirea lor ultimă. Când ai repudiat dogmele teologiei morale, așa cum am făcut-o mai toți în vremurile astea de știință și de libertate intelectuală, nu-ți mai rămâne nici un mijloc să știi pentru ce este pe pământul acesta și ce-ai venit să faci pe dânsul.

Misterul destinului nostru ne învălue pe de-a 'ntregul în puternicele lui arcane și, trebue în adevăr să nu cugeți la nimic ca să nu resimți cu cruzime tragica absurditate a vieții. Aci, în ignoranța asta absolută a rațiunei noastre de a fi stă toată rădăcina tristeții și desgusturilor noastre. Durerile fizice și suferințele morale, mizeriile sufletului și ale simțurilor, norocul celor răi, înjosirea celor drepți, toate astea la un loc, ar mai fi încă suportabile, dacă am putea să concepem orânduirea și economia lor și dacă am putea să descoperim într'însele o providență. Credinciosul se bucură de puroaele lui; nedreptățile și violențele dușmanilor îi sunt plăcute; însăși păcatele și crimele lui nu-i răpesc orice nădejde. Dar, într'o lume în care până și ultimele licăriri de credință sunt de-acum stinse, răul și durerea pierd orice semnificație și nu ne mai apar decât ca glume odioase sau ca farse sinistre.

* * *

Vine totdeauna o clipă când curiozitatea de-

vine un păcat; și diavolul sălășluește mai totdeauna în vecinătatea cărturarilor.

* * *

Acum vre-o zece ani, găsindu-mă la Saint-Dò, am întâlnit în casa unui prieten din orășelul acesta de munți un preot instruit și elocvent în care mi-a plăcut dintru' început să stau de vorbă.

Pe nesimțite, i-am câștigat încrederea și am avut împreună asupra celor mai grave subiecte, lungi discuții în cari el îmi arăta în acelaș timp subtilitatea pătrunzătoare a spiritului și divina candoare a sufletului. Era un înțelept și era un sfânt. Mare casuist și mare teolog, se exprima cu atâta putere și cu atâta farmec, încât nimic nu-mi era mai scump în orășelul acela decât să-l aud vorbind. Cu toate astea câteva zile în șir n'am îndrăznit să mă uit la dânsul. Ca tip, ca formă și ca înfățișare, era un monstru. Inchipuiți-vă un pitic șchiop și strâmb, agitat mereu de un fel de dans convulsiv, sărind în mitena lui largă ca într'un sac. Pe frunte, câteva șuvițe de păr blond mărturisindu-i tinerețea, îl făceau și mai spăimântător încă. In cele din urmă însă, luându-mi curajul în dinți și privindu-l în față am început să consider cu un fel de interes pasionat slutenia lui. O contemplam și o meditam. Pe când buzele lui descopereau

într'un zâmbet serafic ultimii colți negri rămași în gură flască, și pe când ochii lui, cari căutau luminile cerului, se învârteau în orbitele cu pleoape însângerate îl admiram și, în loc să-l plâng, invidiam o făptură atât de minunat prezervată, prin desăvârșita diformitate a corpului, de tulburările cărnei, de slăbiciunile simțurilor și de mulțimea ispitelor pe cari noaptea le aduce în umbrele ei. Il socoteam fericit printre oameni. Ori, într'o zi cum amândoi coboram împreună rampa însorită a colinelor, discutând asupra harului divin, de-odată preotul s'a oprit în loc, și-a lăsat o mână grea pe brațul meu, și mi-a vorbit cu un glas vibrant pe care îl aud încă:

— Pot s'o afirm, pentrucă o știu prin mine însumi: castitatea e o virtute care nu poate fi păstrată fără ajutorul lui Dumnezeu.

Cuvintele astea mi-au descoperit abisul insondabil al păcatelor cărnii. Ce sfânt nu poate fi dus în ispită dacă și omul acela care n'avea un corp, pare-se, decât pentru desgust și suferință, simțea totuș ghimpele dorințelor!

* * *

Persoanele foarte pioase sau foarte artiste pun în religie sau în arte un sensualism rafinat. Ori, nu putem fi sensual fără să fim în acelaș timp și puțin fetișiști. Poetul are fetișismul cuvintelor și al sunetelor. El atribue virtuți minu-

nate unor anumite combinații de silabe și e predispus să creadă, ca și bigoții, în eficacitatea formulelor consacrate.

In arta versificării e mai multă liturghie decât se crede îndeobște. Când un poet albit în arta poeticei, face versuri, el îndeplinește cu adevărat riturile sacre. Starea asta de spirit e prin esența ei conservatoare; și deaceea nu trebue să ne mire prea mult intoleranța care este efectul ei natural.

Abea avem dreptul să surâdem când vedem că tocmai cei cari, pe drept sau pe nedrept, pretind că au reînoit arta lor, sunt cei cari respîng noutățile cu mai multă silă și mânie. E și aceasta una din curiozitățile obicinuite ale spiritului omenesc și Istoria Reformei, printre altele, a ilustrat-o cu câteva exemple tragice. Am văzut astfel pe un Henry Estienne, abia scăpat cu fuga de chinurile rugului, și, din fundul ascunzătorii lui, denunțându-și călăului pe cei mai buni prieteni cari nu gândeau ca dânsul. Am văzut pe Calvin, și știm azi că intoleranța revoluționarilor nu lasă nimic de dorit. Am cunoscut cândva pe un bătrân senator al Republicei care, în tinerețe, conspirase cu toate societățile secrete împotriva lui Carol al X-lea, aţâțase șasezeci de răsvrătiri împotriva guvernului din luna Iulie, urzise, deja bătrân, câteva comploturi ca să răstoarne Im-

periul și luase partea lui largă la trei revoluții. Era un bătrân liniștit, care păstra în desbaterile adunărilor o bună-cuviință surâzătoare. Părea că nimic nu trebuia să-i mai tulbure de-aci înainte odihna, câștigată cu atâtea osteneli. In jurul lui totul respira pacea și mulțumirea. Intr'o zi, totuș, l'am văzut indignat. Un foc care părea stins de mult i s'a aprins în priviri. Văzuse dela fereastra palatului un monom de studenți desfășurându-și coada în grădina Luxemburgului. Spectacolul răsvrătirei acesteia nevinovate îi inspira o furie cumplită.

— Un asemenea scandal pe străzile publice! exclamă el cu glasul gâtuit de furie și de spaimă.

Și chemă poliția.

Era un om cumsecade. Dar, după ce pusese la cale zeci de răscoale se temea și de umbra lor. Cei cari au făcut revoluții nu admit să se mai facă altele după dânșii. Aidoma lor, bătrânii poeți cari au adus cândva ceva nou în evoluția poeziei, nu vor să se mai schimbe nimic în urma lor. Intr'aceasta sunt oamenii. E penibil într'adevăr când nu ești un mare înțelept să vezi că viața continuă și după tine, și să te simți târît la fund de vecinica scurgere a lucrurilor. Poeți, senatori sau cismari, la fel de greu ne resemnăm cu toții să nu fim sfârșitul

definitiv al lumilor și rațiunea supremă a universului.

* * *

Se poate spune că, de cele mai adese-ori, poeții nu cunosc legile științifice cărora le dau ascultare când fac versuri excelente. In ce privește prosodia, ei se lasă călăuziți, cu drept cuvânt, de empirismul cel mai rău. Ar fi poate puțin inteligent lucru să-i blamăm. In artă ca și în iubire, instinctul ajunge, și știința nu răspândește în preajma ei de cât o lumină inoportună. Deși frumusețea se relevă de geometrie, numai sentimentul singur e în stare să-i surprindă formele delicate.

Poeții sunt fericiți: o bună parte din puterea lor stă în însăș ignoranța lor. Un lucru le dorim numai, să nu-și irosească zadarnic vremea în discuții sterile asupra legilor artei poetice. In discuțiile acestea ei își pierd farmecul odată cu inocența și, asemenea peștilor scoși din apă, se zbat de-a surda în regiunile aride ale teoriei.

* * *

Nimic nu e de-o mai copilărească naivitate ca faimosul „cunoaște-te pe tine însuți" al filozofiei elene. Adevărul e că n'o să ne cunoaștem niciodată, nici pe noi, nici pe alții.

E de-o mie de ori poate mai ușor să creezi

lumea, de cât s'o înțelegi. Hegel a cam bănuit lucrul acesta. N'ar fi exclus ca inteligența să ne servească într'o bună zi să fabricăm un univers. Dar ca să-l pricepem pe-acesta, niciodată! Deaceea mi se pare că abuzăm în mod nepermis de inteligență când ne folosim de ea în căutarea adevărului. Și mai puțin încă ne putem sluji de ea ca să judecăm, potrivit justiției, pe oameni și faptele lor. Inteligența nu poate fi folositoare cel mult în jocurile acelea, mai complicate ceva de cât biliardul și de cât șahul, pe cari le numim metafizică, etică, estetică. Dar unde servește mai bine și ne dă oarecari satisfacții, e când ne-ajută să surprindem ici și colo o pâlpâire de lumină în noaptea eternă a lucrurilor și să ne bucurăm de descoperirile astea, fără să ne stricăm plăcerea cu spiritul de sistemă și cu mania de-a judeca.

* * *

Vă place să afirmați că meditarea e cauza tuturor relelor noastre. Ca s'o credem atât de funestă, trebue să-i exagerăm enorm de mult mărimea și puterea. In realitate, inteligența nu ia mai nimic din rolul instinctelor și sentimentelor naturale, chiar la oamenii înzestrați cu o pătrundere mai vie, și cari sunt tot-așa de egoiști, de avari și de sensuali ca și ceilalți oameni. Nu vom vedea nici-odată pe-un fiziolo-

gist supunându-şi raţiunei ritmul respiraţiei şi bătăile inimei. In societatea civilizată cea mai savantă, îndeletnicirile pe cari omul le practică cu oare-care metodă filozofică sunt foarte puţin numeroase şi foarte puţin importante faţă de acelea pe cari instinctul şi simţul comun le împlinesc singure; şi, în general, reacţionăm aşa de slab în contra mişcărilor reflexe încât n'aş îndrăzni să afirm că în societăţile omeneşti ar exista o stare intelectuală opusă stării noastre naturale.

Privind lucrurile aşa cum sunt, un metafizician nu se deosebeşte de restul omenirii într'atât cât se crede şi cât ar vrea el să se creadă. Şi în definitiv ce este gândirea? Şi cum se gândeşte? Ne gândim cu ajutorul cuvintelor; ceea ce ne readuce pe tărâmul natural şi sensual. Gândiţi-vă bine, un metafizician nu are la îndemână ca să-şi construiască sistemul lumilor, decât strigătele perfecţionate ale maimuţelor şi ale câinilor. Ceea ce el numeşte speculaţie profundă şi metodă transcendentală, e îndemânarea cu care leagă unele de altele, într'o ordine arbitrară, onomatopeele cari urlau foamea, frica şi dragostea în pădurile primitive şi cărora li s'au adăugat încetul cu încetul semnificări socotite abstracte când sunt numai vagi şi deslânate.

Să nu ne fie însă nici o teamă că şirurile astea

de strigăte stinse și slăbite cari alcătuiesc o carte de filozofie, ne vor învăța vre-odată așa de mult asupra universului, încât să nu mai putem trăi într'însul. In bezna în care orbăcăim cu toții, savantul se izbește cu capul de pereți, pe când ignorantul stă liniștit în mijlocul odăii.

* * *

Lui Gabriel Séailles.

Nu știu dacă lumea noastră e cea mai rea dintre toate lumile posibile. Cred că e s'o măgulim prea mult acordându-i vre-o întâietate, fie chiar și într'ale răului. Ceea ce putem să știm despre celelalte lumi e mai nimica, și astronomia fizică nu ne dă prea multe amănunte asupra condițiilor de viață de pe suprafața altor planete, fie chiar și ale acelora din vecinătatea noastră. Știm numai atât că Venus și Marte seamănă în deajuns cu pământul. Dacă n'ar fi decât asemănarea asta și încă am fi în drept să credem că răul domnește acolo ca și aici, și că pământul nu-i decât una din provinciile vastului lui imperiu. N'avem nici un motiv să presupunem că viața ar fi mai bună pe suprafața lumilor uriașe, Jupiter, Saturn, Uranus și Neptun, cari alunecă tăcute în spațiuri până unde abia mai ajung razele sleite de lumină și de căldură ale soarelui. Cine ar putea să știe cum ar fi viețuitoarele de pe globurile astea învă-

luite de nouri repezi și grei? Nu ne putem împiedeca să gândim, prin analogie, că întreg sistemul nostru solar e o Ghehenă în care toate făpturile se nasc numai pentru durere și pentru moarte. Și nu ne rămâne măcar iluzia să ne închipuim că stelele luminează planete mai fericite. Stelele seamănă prea mult cu soarele nostru. Știința a descompus slabele raze cari pun ani și veacuri întregi ca să ajungă până la noi; analiza spectrală ne-a făcut dovadă că substanțele aprinse la suprafața lor sunt exact aceleași ca ale limbilor de foc de pe sfera astrului care, de când există oameni, luminează și încălzește mizeriile, nebunia și durerile lor. Analogia asta, ea singură, ar fi deajuns ca să mă desguste de univers.

Unitatea compoziției lui chimice mă face să presimt în destul riguroasa monotonie a stărilor sufletești și trupești provocate în întinderile lui nemărginite, și mă tem cu drept cuvânt că toate făpturile cugetătoare din lumea lui Syrius și din sistemul lui Altair să nu fie tot atât de nevolnice pe cât sunt, la știrea noastră, cele de pe pământ. Dar, îmi veți spune, lumile și sistemele astea nu sunt tot universul. Bănuesc și eu așa ceva și simt bine că imensitățile astea nu sunt încă nimic și că, în sfârșit, dacă dincolo de ele mai există și altceva, acel altceva nu e ceea ce vedem cu ochii noștri.

Simt bine că trăim în mijlocul unei fantasmagorii și că felul cum vedem universul e pur și simplu efectul visului urât al somnului acesta zbuciumat care este viața. Și asta e ce e mai trist. Fiindcă e limpede ca lumina zilei că nu putem să știm nimic, că totul e înșelăciune și amăgire și că natura își bate joc cu cruzime de ignoranța și de imbecialitatea noastră.

* * *

Lui Paul Hervieu.

Sunt încredințat că omenirea, de când există are de cheltuit aceeaș sumă de nebunie și de prostie. E un capital care trebue și el să fructifice într'un fel sau altul. Toată chestia e să știm dacă, la urma-urmei, insanitățile consacrate de timp nu sunt cumva cel mai înțelept plasament pe care un om poate să-l facă cu prostia lui. Când văd dispărând câte-o veche eroare, nu numai că nu mă bucur, dar mă gândesc la noua eroare care-i va lua locul, și mă întreb cu inchietudine dacă nu va fi mai incomodă și mai vătămătoare de cât cea dintâi. Cântărind bine lucrurile, vechile prejudecăți sunt mai puțin funeste de cât cele noui: vremea, rozându-le le-a șlefuit și le-a făcut aproape inocente.

Cei cari au sentimentul și gustul acțiunei fac, în proectele lor cele mai bine chibzuite, partea

întâmplării, întrucât își dau seama că toate marile întreprinderi omenești sunt nesigure. Jocul și războiul ne învață calculul acesta al probabilităților, care ne deprinde să punem mâna pe frânturi de noroc fără să ne irosim puterile așteptându-l în întregime.

* * *

Când se spune că viața e bună și când se spune că este rea, spunem lucruri fără nici o noimă. De fapt, trebue să spunem că e și bună și rea în acelaș timp, fiindcă prin ea, și numai prin ea, putem să ne dăm seama de ce este bunul și ce este răul. Adevărul adevărat este că viața asta e delicioasă, oribilă, încântătoare, abjectă, și dulce, și amară, și că ea e totul pe pământ. Se petrece cu ea ceea ce se întâmplă cu paiața bunului Florian: unul o vede roșie, altul o vede albastră și amândoi o văd așa cum e, pentrucă e și roșie și albastră și de toate culorile în acelaș timp. Nimic nu ne-ar mai trebui altceva ca să trăim în înțelegere cu toții și ca să viețuiască în pace și filozofii cari se sfâșie între dânșii. Dar așa suntem noi croiți că vrem cu sila să constrângem pe alții să simtă și să cugete ca noi, și cu nici un preț nu îngăduim vecinului să fie vesel când noi suntem triști.

* * *

Răul e necesar. Dacă n'ar exista, binele n'ar exista nici el. Răul e unica raţiune de a fi a binelui. Ce-ar mai însemna curajul departe de primejdie şi mila fără durere?

Ce s'ar mai alege din devotamente şi din sacrificii în mijlocul fericirii universale? E cu putinţă oare să concepem virtutea fără viţii, iubirea fără ură, frumuseţea fără urâţenie? Numai mulţumită răului şi suferinţelor, pământul mai e demn de locuit şi viaţa mai face să fie trăită. Deaceea nu e cuminte să ne plângem prea mult de diavol. Dracul e un mare artist şi un mare savant; o jumătate cel puţin din lume a eşit din mâinile lui. Şi jumătatea asta se îmbucă aşa de bine în cealaltă, încât e cu neputinţă să te atingi de cea dintâi fără să pătimească şi cea de-a doua. Suprimaţi un viţiu, virtutea corespunzătoare va dispare odată cu dânsul. Am avut într'o zi norocul, la un iarmaroc sătesc, să văd viaţa marelui sfânt Antoniu, interpretată de păpuşi. E un spectacol care întrece în filozofie tragediile lui Shakespeare şi dramele d-lui d'Ennery. Nicăeri n'am putea înţelege mai bine cât de apropiat e harul lui Dumnezeu de-acela al Satanei!

Scena reprezintă un pustiu înfricoşător, dar care va foi curând de îngeri şi de demoni. Desfăşurarea acţiunei imprimă în suflete o teribilă

impresie de fatalitate, care rezultă din intervenția simetrică a îngerilor și a demonilor, ca și din mișcările personagiilor conduse toate de sfori subțiri, pe cari le ține o mână invizibilă. Cu toate astea, atunci când, după ce și-a sfârșit rugăciunea, marele sfânt Antoniu, îngenunchiat încă, își înalță fruntea bătătorită de genunchii cămilelor, pentrucă a ținut-o prea mult lipită de pământ, și, ridicându-și ochii arși de lacrimi, vede de-odată în fața lui pe regina din Saba, cu brațele deschise, zâmbindu-i ademenitor dintre vestmintele ei de aur, ne înfiorăm, ne îngrozește mărimea ispitei și, cu inima strânsă de teamă, urmărim pe fața sfântului spectacolul tulburărei și nenorocirei lui infinite.

Ne recunoaștem cu toții într'însul și, când triumfă, ne asociem cu toții la izbânda lui. E izbânda omenirii întregi în lupta ei eternă cu puterile răului. Sfântul Antoniu nu e un mare sfânt de cât fiindcă a rezistat reginei din Saba. Să recunoaștem cinstit însă că, trimițându-i pe doamna asta frumoasă care-și ascunde picioarele de țap sub poalele rochiei brodate în mărgăritare, diavolul a săvârșit o operă necesară pentru sfințenia sihastrului.

Și iată cum spectacolul marionetelor m'a întărit încă odată în convingerea că răul este indispensabil binelui și că e nevoie de diavol pentru frumusețea morală a lumei.

Am găsit la unii savanți candoarea copiilor, și întâlnesc zilnic ignoranți cari se cred axa pământului. Vai! mai toți câți suntem ne credem centrul universului. E iluzia obștească. Nici măturătorul de stradă nu-i scapă. De vină îi sunt ochii cari, rotunjind bolta cerului de jur-împrejurul lui, îl așează exact în mijlocul cerului și-al pământului. Poate că eroarea asta începe să se clatine în sufletele acelora cari au meditat îndelung. Umilința, rară printre cărturari, e și mai rară încă printre ignoranți.

* * *

O teorie filozofică asupra lumei, seamănă cu lumea, întocmai cum o sferă pe care am trage numai gradele de latitudine și de longitudine ar semăna cu pământul. Ceea ce metafizica are admirabil într'însa e că ia lumei tot ce are, și îi dă în schimb tot ce n'avea, muncă minunată fără îndoială, și joc mai frumos, incomparabil mai glorios decât damele și de cât șahul, dar, în definitiv, cam de același gen. In metafizică, lumea gândită se reduce la niște simple linii geometrice. Orânduirea lor, firește, distrează ochii. Un sistem ca acela al lui Kant sau al lui Hegel, nu se deosebește esențial de pasiențele acelea interminabile prin cari femeile înșeală, cu ajutorul cărților de joc, golul lamentabil al vieții.

Cum e cu putință, mi-am spus eu, citind cartea asta, să ne lăsăm fermecați, nu de forme și de culori, cum face natura în momentele ei bune, cari sunt rare, ci de niște simple semne împrumutate limbei vorbite! Dar iată miracolul! Semnele astea derizorii trezesc în noi imagini divine. Un vers frumos e ca un arcuș purtat pe fibrele noastre sonore. Nu sunt gândurile lui, ci propriile noastre gânduri, pe cari poetul le face să cânte în noi. Când ne vorbește de-o femeie pe care a iubit-o, el ne trezește delicios de dulce în suflete iubirile și durerile noastre trecute. Poetul e un evocator. Când îl înțelegem, suntem tot așa de poeți ca și dânsul. Toți câți suntem, purtăm în noi câte un exemplar din fiecare din poeții noștri, pe care nimeni nu-l cunoaște, și care va dispare pentru totdeauna, odată cu toate variantele lui, când vom înceta să mai simțim. Și credeți oare că am iubi într'atâta pe liricii noștri dacă ne-ar vorbi despre altceva, decât despre noi? Ce fericit echivoc! Cei mai buni dintre poeți sunt niște egoiști. Nu se gândesc decât la dânșii. Numai pe ei s'au pus în versurile lor, și în ele noi nu ne regăsim decât pe noi. Poeții ne ajută să iubim: nu slujesc de cât la asta. Și e destul de frumoasă întrebuințare a vanității lor delicioase. Deaceea și cu strofele lor se petrece acelaș lucru ca și cu femeile: Nimic nu e mai van de cât să le

lauzi: cea mai iubită dintre ele va fi vecinic cea mai frumoasă. Cât despre dorința ca și alții să mărturisească incomparabila frumusețe a celei alese de noi, un asemenea gând s'ar potrivi mai curând cavalerilor de odinioară decât unui înțelept.

* * *

Nu știu dacă, precum ne învață teologia, viața asta e o încercare; în orice caz nu e o încercare la care ne supunem de bună-voe. Condițiile de trai nu sunt orânduite cu o claritate îndestulătoare. Apoi nu e la fel de egală pentru toți. Ce înseamnă asta încercarea vieții pentru copiii cari mor abia născuți, pentru idioți și pentru nebuni. Iată obiecții la cari s'a răspuns de nenumărate ori. Se răspunde și astăzi, și răspunsul nu pare să fie tocmai bun, dacă cei cari îl fac simt nevoia să-l facă mereu. Viața, așa cum e, nu prea are aerul unei săli de examen. Ea seamănă mai curând cu un vast atelier de olărie în care se fabrică tot felul de vase cu destinații necunoscute și din cari unele, sparte în forme, sunt aruncate ca netrebnice hârburi fără să fi servit vre-odată. Cele rămase nu sunt folosite de cât la nevoi absurde sau desgustătoare. Oalele astea, suntem noi.

* * *

Destinul lui Iuda Iscariotul ne cufundă într'un abis de uimire. Fiindcă, în definitiv, omul acesta a venit să îndeplinească proorocirile: trebuia să vândă pe Fiul Omului pe treizeci de arginți. Și sărutul vânzătorului nu poate să fie, ca și lancea, ca și cuele venerate, de cât tot unul din instrumentele necesare Răstignirii. Fără Iuda, misterul n'avea cum să se săvârșească și neamul omenesc n'ar fi fost răscumpărat. Și cu toate astea printre teologi domină părerea constantă că Iuda e blestemat. Convingerea lor se întemeiază pe cuvintele lui Iisus: „Mai bine ar fi fost pentru el să nu se nască". Gândul acesta că Iuda și-a pierdut sufletul lucrând pentru izbăvirea lumei, a muncit pe mulți creștini mistici, și printre alții pe abatele OEgger, prim vicar al Catedralei din Paris. Preotul acesta care avea inima plină de milostivire, nu se putea împăca cu ideia că Iuda îndură în iad chinurile vecinice. Se gândea mereu la dânsul și tulburarea lui creștea de-alungul necurmatelor lui meditări.

Incetul cu încetul ajunsese să creadă că răscumpărarea sufletului aceluia nenorocit trebuia să fie plăcută mizericordiei divine și că în ciuda cuvintelor obscure ale Evangheliei și a tradiției Bisericei, Iscariotul trebuia mântuit. Indoe-

lile devenindu-i insuportabile, vru să-şi facă cu orice preţ o certitudine. Intr'o noapte, cum nu putea să închidă ochii, sării din pat, şi intră prin sacristie în biserica pustie, unde candelele vecinic aprinse pâlpâiau în tenebrele profunde. Acolo, îngenunchind în faţa altarului şi lipindu-şi fruntea de pământ, se rugă astfel:

— „Doamne Dumnezeul meu, Dumnezeul îndurărilor şi-al iubirilor, dacă e adevărat că ai primit în slava ta pe cel mai nevolnic dintre discipolii tăi; dacă e adevărat, cum nădăjduiesc şi cum vreau s'o cred, că Iuda Iscariotul e aşezat de-a dreapta ta, porunceşte-i să se coboare până la mine şi să-mi vestească el însuşi marea faptă a milostivirei tale.

„Şi tu cel blestemat de opt-spre-zece veacuri, ţap ispăşitor al trădătorilor şi-al nelegiuiţilor, tu pe care te venerez pentrucă pari să fi luat iadul asupra ta ca să ne laşi nouă raiul, o Iuda, vino şi pune mâinile tale pe capul meu pentru sacerdoţiul mizericordiei şi-al iubirei."

Abia apucă să-şi termine rugăciunea, şi preotul prosternat simţii două mâini lăsându-i-se uşor pe creştetul capului, ca acelea ale episcopului în momentul hirotonirei. De-a doua zi chiar anunţă arhiepiscopului noua lui chemare.

„De-aci înainte, îi spuse el, sunt preot al mizericordiei, în numele lui Iuda. *secundum ordinem Judas.*"

Iar la câteva zile după aceea, OEgger plecă să propovăduiască în lume evanghelia milei infinite, în numele lui Iuda răscumpărat. Apostolatul lui se împotmoli în mizerie și în nebunie. D. OEgger deveni swedenborgian și muri la Munich. E cel din urmă și cel mai blând dintre cainiți.

* * *

D. Aristid, care e un pătimaș și neobosit vânător, a scăpat dela moarte câțiva pui de stigleți abia ieșiți din găoace într'un cuib pitit printre trandafirii de sub fereastra lui. O pisică se agățase tocmai de crengile trandafirului. Oricare ne-ar fi acțiunea, e bine să crezi în cauzele finale și să-ți spui că menirea pisicilor e să prindă șoareci sau să primească alice în piele. Punând mâna pe revolver, d. Aristid ochi pisica. E o mare mulțumire, la început, să vezi că bieții pui de stigleți au scăpat cu viață și că dușmanul lor a fost pedepsit. Din păcate însă cu glonțul ăsta de revolver se întâmplă ceea ce se întâmplă cu mai toate acțiunile omenești: nu-i mai vedem bine justiția când privim lucrurile prea de-aproape. Căci, dacă ne gândim bine, pisica asta, care adora vânatul ca și d. Aristide, era în dreptul ei să creadă, ca și dânsul, în cauzele finale, și, prin urmare nu putea să bănuiască o singură clipă că puii de stigleți

nu erau anume făcuți pentru dânsa. E o iluzie foarte firească. Glonțul revolverului a învățat-o prea târziu că se înșela asupra cauzei finale a păsărelelor cari ciripesc printre ramuri de trandafiri. Ce făptură însă nu crede că ea e finele universului și nu se poartă ca și cum ar fi într'adevăr? Aceasta e însăș condiția vieții. Fiecare dintre noi e convins că lumea începe odată cu dânsul. Și când spun noi, nu uit toate dobitoacele pământului. Nu e un animal pe lume care să nu simtă țelul suprem spre care tindea natura. Până ce, într'o bună-dimineață, unul dintre semenii noștri ca și revolverul d-lui Aristid, ne-amintește că ne-am înșelat... unul dintre semeni, sau numai un cal, un câine, un microb, un grăunte de nisip.

* * *

Tot ceea ce nu valorează ceva decât prin noutatea meșteșugului și printr'un anumit gust artistic, îmbătrânește repede. Modele în artă trec și ele ca toate celelalte mode. Frazele afectate și cari vor să pară noi au soarta rochilor eșite din mâinile marilor croitori: ca și ele nu trăesc decât o toamnă sau o primăvară. In Roma, spre declinul artei, statuile împărăteselor erau coafate după ultima modă. Coafurile astea deveneau curând ridicole; trebuiau schimbate, și romanii decadenței puneau peruci de marmoră

statuilor lor. Ar trebui prin urmare ca stilurile pieptănate ca și statuele astea să fie recoafate în fiecare an. Unde mai punem că 'n zilele noastre, când trăim atât de repede, școlile literare nu subsistă decât foarte puțin, și adesea abia câteva luni. Cunosc tineri al căror stil datează de-abia două-trei generații, și care pare totuș arhaic. De vină e fără îndoială progresul acesta minunat al industriei și al mașinilor, care târăște după el societățile uimite. Pe vremea fraților de Goncourt și-a drumurilor de fier, se mai putea trăi încă destulă vreme pe temeiul unei scrieri artistice. De când însă cu telefonul, literatura, care depinde de moravuri, își reînoește formulele cu-o repeziciune descurajatoare. Vom spune și noi deci, împreună cu D. Ludovic Halévy, că singură forma simplă e făcută să înfrunte liniștit, nu veacurile, ceea ce ar fi exagerat, dar măcar anii.

Unica dificultate e să definim forma simplă, și trebue să recunoaștem că dificultatea asta e mare.

Natura, așa cel puțin cum putem s'o cunoaștem, mai ales în mediurile prielnice vieții, nu ne prezintă nimic simplu; și arta nu poate avea pretenția să fie mai simplă decât însăș natura. Cu toate astea între noi ne înțelegem destul de bine, când afirmăm de pildă că un anumit stil e simplu, iar că un altul nu e.

Voi spune prin urmare că, dacă la drept vorbind nu există stiluri simple, există în schimb stiluri cari par simple, și că tocmai acestora s'ar părea că li-e hărăzită tinerețea și durata. De unde le vine însă aparența asta fericită? Fără îndoială că o datoresc, nu faptului că sunt mai puțin bogate de cât celelalte în elemente diverse, ci pentrucă formează un tot în care toate părțile componente sunt atât de bine topite la un loc, încât nu mai pot fi deosebite unele de altele. Un stil bun, în sfârșit, e că raza asta de lumină care pătrunde prin fereastra mea în clipa când scriu, și care își datorește claritatea ei pură uniunei intime a celor șapte culori din care e compusă. Stilul simplu e asemenea luminei albe. E complex dar nu pare. Firește, asta nu e de cât o imagine, și se știe cât de puțin cântăresc imaginile când nu e un poet care le-adună. Ceea ce am vrut însă e să dau de înțeles că, în limbă, simplicitatea frumoasă și dorită nu-i de cât o aparență și că e rezultată numai din buna orânduire și din economia suverană a părților compoziției.

* * *

Ne-putând să concep frumusețea ne-atârnată de timp și spațiu, nu izbutesc să gust operele spiritului de cât în clipa când descopăr legăturile lor cu viața și, mai ales când întrezăresc

punctul lor de contact. Olăriile grosolane dela Hisarlik m'au făcut să iubesc mai profund *Iliada;* și gust mai bine *Divina Comedie,* prin tot ceea ce știu despre viața florentină din veacul al XIII-lea. Pe om, și numai pe om, caut în artist. Cea mai frumoasă poemă din lume ce e ea altceva de cât o relicvă? Goethe a spus un cuvânt adânc: „Singurele opere durabile sunt operele de circumstanță". Și la drept vorbind, nici nu există altceva decât opere de circumstanță, fiindcă toate depind de locul și de modul în care au fost creiate. E cu neputință să le înțelegem și să le iubim cu dragoste inteligentă dacă nu cunoaștem timpul, locul și circumstanțele originei lor.

Numai imbecilitatea orgolioasă poate să-și închipuie că a produs o operă care trăește prin ea-însăș. Cea mai bună dintre ele n'are valoare de cât prin raporturile ei cu viața. Cu cât surprind mai lesne raporturile astea, cu atât opera interesează mai mult.

* * *

Putem și avem dreptul să spunem totul, când știm cum să-l spunem. Ar fi așa de interesant să auzim odată o confesiune absolut sinceră! Dar de când sunt oameni pe pământ, nu ne-a fost dat să auzim așa ceva. Nimeni n'a spus încă totul, nici chiar înflăcăratul acela de Augustin,

mai preocupat să înfunde pe maniheeni de cât să-și desvăluiască sufletul, nici chiar marele și neferitul Rousseau, pe care nebunia îl împingea să se calomnieze pe el însuș.

* * *

Tainicele înrâuriri ale zilei și ale aerului, suferințele acelea nenumărate răspândite pretutindeni din sânul naturei, sunt pedeapsa și zălogul firilor sensuale, înclinate să-și caute fericirea în forme și în culori.

* * *

Intoleranța există de când lumea. Nu cunosc religie care să nu-și fi avut fanaticii ei. Sufletul omenesc e făcut să adore. Totul ni se pare infinit de bun în ceea ce iubim, și ne mâniem strașnic când ni se arată defectele idolilor noștri. Cu mare greutate oamenii izbutesc să pună un pic de spirit critic în cercetarea convingerilor și-a izvoarelor credinței lor. Dealtfel e și drept că dacă ne-am uita cu lupa la principii n'am mai crede niciodată.

* * *

Foarte mulți oameni, în zilele noastre, sunt convinși că am ajuns la cele din urmă limite ale civilizației, și că lumea va pieri odată cu noi. Aceștia sunt milenari ca și sfinții din prima

epocă a creştinismului, cu singura deosebire că sunt milenari raţionali, potrivit gustului zilei. Dealtfel poate că e şi un fel de consolare să-ţi spue că universul nu-ţi va supra-vieţui.

Intrucât mă priveşte nu izbutesc să descopăr în omenire nici un semn de declin. Zadarnic aud vorbindu-se mereu de decadenţă. N'o văd nicăeri. Ba nici nu cred c'am atins culmea cea mai înaltă a civilizaţiei. Cred dimpotrivă că evoluţia omenirii e extrem de înceată, şi că deosebirile de moravuri cari se produc dela un veac la altul, cântărite cu scumpătate, sunt mult mai mici de cât ni le închipuim. Ele ne izbesc însă, pe când nici nu băgăm măcar de seamă nenumăratele asemănări pe cari le avem cu strămoşii noştri. Mersul înainte al lumii e extrem de încet. Omul are geniul imitaţiei.

Arareori inventează câte ceva. In psihologie ca şi în fizică, există o lege a gravitaţiei care ne leagă de scoarţa pământului. Théophile Gautoer, care era un filozof în felul lui, cu ceva turcesc în înţelepciunea lui orientală, observase, nu fără oarecare melancolie, că oamenii n'au izbutit să inventeze nici măcar un al optulea păcat capital. Azi dimineaţă, rătăcind pe străzi am văzut zidari cari clădeau o casă şi cari ridicau lespezile de piatră întocmai ca sclavii din Teba şi din Ninive. Am văzut tineri însurăţei cari eşiau din biserică şi se duceau, urmaţi

de-un întreg cortegiu la ospătăria cea mai apropiată, și cari săvârșiau astfel, fără melancolie, rituri de-atâtea ori seculare. Am întâlnit un poet care mi-a recitat versurile lui pe care le crede nemuritoare; și în vremea asta soldați treceau în tropotul cailor de-alungul șoselei, având coifuri pe cap, coifurile legionarilor și-ale hopliților, chivărele de bronz ale războinicilor din vremea lui Homer, de cari încă atârnau ca să îngrozească pe dușmani, coamele mișcătoare care au speriat așa de tare pe copilul Astyanax în brațele mancei lui, cea cu frumoasă cingătoare. Călăreții aceștia erau garzi republicani. Văzându-i pe ei și gândindu-mă că brutarii Parisului coc pâinea lor în aceleași cuptoare ca pe vremea lui Abraham și-a Gudeei, am murmurat cuvintele Scripturei: „Nimic nou sub soare.“ Și nu m'am mai mirat că suportăm azi legi civile care erau deja vechi când Cezar, și Justinian le-a adunat într'un corp venerabil.

* * *

Un lucru mai ales dă farmec gândirei omenești: e închietudinea. Un spirit care nu e mereu neliniștit mă plictisește sau mă irită.

* * *

In deobște denunțăm ca primejdioși pe cei cari au spiritul altfel turnat de cât al nostru,

și ca imorali pe cei cari n'au morala noastră. Veștejim apoi ca sceptici pe cei cari nu împărtășesc propriile noastre iluzii, fără să ne întrebăm măcar dacă nu cumva au altele în locul lor.

* * *

Auguste Comte e așezat astăzi la locul ce i se cuvine, alături de Leibnitz și de Descartes. Partea aceea din filozofia lui care tratează despre raporturile dintre științe și de subordonarea lor respectivă, precum și aceea care scoate din maldărul faptelor istorice o constituție pozitivă a sociologiei, fac de-aci înainte parte din cel mai bogat tezaur al cugetărei omenești. Din potrivă, planul schițat de omul acesta mare, către sfârșitul vieții lui, în vederea unei noi organizări a societății, n'a găsit nici un fel de răsunet în afară de mica Biserică pozitivistă: aceasta e partea religioasă a operei. Auguste Comte a conceput-o sub influența unei iubiri mistice și pure. Cea care i-a inspirat-o, Clotilde de Vaux, a murit după un an dela prima ei întâlnire cu bătrânul filozof, care a închinat tinerei femei un cult continuat de-atunci încoace de discipolii lui fideli. Iubirea a inspirat religia lui Auguste Comte. Și cu toate astea e o religie tristă și tiranică. Toate actele vieții și ale cugetării sunt minuțios reglementate. Ea dă exis-

tenței o înfățișare geometrică. Ori-ce curiozitate a spiritului e înăbușită cu severitate. Nu îngăduie decât cunoștințele utile, și inteligența e cu desăvârșire subordonată sentimentului. Prin însăși faptul că doctrina asta e întemeiată pe știință, ea presupune știința ca definitiv constituită și, nu numai că nu încurajează cercetările ulterioare, dar ne îndeamnă să renunțăm la ele, și blamează chiar pe acelea cari nu au ca scop binele omenirei. Dacă n'ar fi decât atât și încă m'aș feri să bat la poarta templului din strada Monsieur-le-Prince. Să alungăm din lume capriciul și curiozitatea, ce inutilă cruzime! Dar ceea ce mă supără mai mult, nu e faptul că pozitiviștii vor să ne interzică orice cercetare asupra esenței, originei și sfârșitului universului. In privința asta sunt de mult resemnat să nu cunosc nici-odată cauza cauzelor și sfârșitul sfârșitului. E-o bună bucată de vreme de când citesc tratatele metafizice ca pe niște romane ceva mai amuzante decât celelalte, dar nu mai veridice. Ceea ce dă însă pozitivismului un caracter amar și dezolant, este severitatea cu care ne interzice științele inutile, cele mai atrăgătoare totuș. Ar mai însemna oare să trăim dacă am trăi fără ele? Pozitivismul nu ne lasă să ne jucăm în libertate cu fenomenele și să ne îmbătăm de aparențe înșelătoare. El orânduește delicioasa nebunie a acelora cari explorează

profunzimile cerului. Auguste Comte, care douăzeci de ani în şir a predat astronomia, voia să limiteze studiul acestei ştiinţe la planeta sistemului nostru solar, singurele corpuri, spunea el, cari pot avea o influenţă apreciabilă asupra Marelui-Fetiş—numea astfel pământul. Dar Marele-Fetiş n'ar mai fi de locuit pentru anumite spirite, dacă viaţa ar fi reglementată pe el ceas cu ceas şi la tot pasul, şi dacă n'am mai putea să facem în voe lucruri absolut inutile, ca de pildă să visăm gândindu-ne la stelele duble.

„Trebue să fac ceva deoarece trăesc", spune homunculus-ul abia eşit din alambicul doctorului Wagner. Şi în adevăr, să trăeşti înseamnă să te miştì. Din nenorocire, spiritul speculativ face pe om impropriu acţiunii. Imperiul lumii nu e al acelora cari vor să înţeleagă totul. E o infirmitate să vezi mai departe de cât lungul nasului.

* * *

Cu cât mă gândesc mai mult la viaţa omenească cu atât sunt mai convins că trebue să-i dăm Mila şi Ironia, ca martori şi ca judecători, aşa precum Egipţienii chemau asupra morţilor lor pe zeiţa Isis şi pe zeiţa Nephtis. Ironia şi Mila sunt două sfetnice minunate: una zâmbind, ne face viaţa amabilă; cealaltă, care plânge ne-o face sacră. Ironia pe care o invoc eu nu este

crudă. Ea nu-şi bate joc nici de iubire, nici de frumuseţe. E blândă şi bine-voitoare. Râsul ei potoleşte mânia şi tot ea ne învaţă să glumim pe seama răilor şi-a proştilor, pe cari, fără ea, am putea avea slăbiciunea să-i urâm.

* * *

Omul acesta va avea totdeauna mulţimea de partea lui. E sigur de el însuş ca şi de univers. Iată ceea ce place mulţimii; ea are nevoie de afirmări, nu de dovezi. Dovezile o tulbură şi o încurcă. Mulţimea e simplă şi nu pricepe de cât simplicitatea. Nu trebue să-i spui nici cum, nici în ce fel, ci numai da sau nu.

* * *

Morţii se împacă lesne între ei. Un instinct sigur ne îndeamnă să confundăm în aceeaş glorie şi aceeaş dragoste pe cei cari, deşi duşmani, au lucrat împreună la desăvârşirea unei mari opere sociale sau morale. Legenda înfăptueşte reuniunile astea postume cari mulţumesc un întreg norod. Ea are resurse minunate ca să pue pe toţi morţii de acord. Numai legenda Marei Revoluţii se înfiripează extrem de greu.

* * *

Dragostea de cărţi e într'adevăr o dragoste demnă de lăudat. Lumea şi-a bătut joc adesea

de bibliofili și poeți, că la urma-urmei merită să glumim pe seama lor, așa cum glumim de toți îndrăgostiții. Cu toate astea ar trebui mai curând să-i invidiem, fiindcă oamenii aștia au știut să-și împodobească viața cu o lungă și liniștită voluptate. S'ar părea că putem să-i înfundăm învinuindu-i că nu-și citesc cărțile adunate. Unul dintre ei a răspuns însă ironic: „Dar voi, mâncați oare zilnic în faianțele voastre vechi?“ Ce îndeletnicire poate fi într'adevăr mai onestă de cât să așezi carte lângă carte pe rafturile unui dulap? De sigur, asta amintește întru câtva strădania copiilor cari fac cetăți de nisip pe malul mării. Munca lor e zadarnică și tot ce mâinile lor ridică cu atâta osteneală va fi în curând răsturnat. Fără îndoială că soarta colecțiilor de cărți și de tablouri e cam aceeaș. De asta nu sunt de vină de cât vicisitudinile existenței și scurtimea zilelor noastre. Valurile mării târăsc movilele de nisip; și în sălile de mezat se risipesc mai toate colecțiile. Și cu toate astea n'avem altceva mai bun de făcut pe lume decât cetăți de nisip la zece ani și colecții la șase-zeci. Nimic nu va rămâne din tot ce durăm, și dragostea de bibelouri nu e mai vană de cât toate celelalte iubiri.

* * *

Ori-cine a frecventat pe savanți a putut să-și

dea seama că sunt cei mai puțin curioși dintre oameni. Găsindu-mă, acum câți-va ani, într'o mare capitală europeană, pe care n'o s'o numesc, am vizitat galeriile ei de istorie naturală în tovărășia unuia dintre conservatori, care îmi descria zooliții cu o extremă complezență. Am căpătat multe cunoștințe dela dânsul până ce am ajuns la terenurile pliocene. Dar, când ne-am găsit în fața primelor vestigii ale omului și-a întors capul în altă parte și mi-a răspuns că acolo nu mai erau vitrinele lui. Mi-am simțit imediat indiscreția. Niciodată nu trebue să cerem unui savant secretele universului cari nu se găsesc în vitrina lui. Astea nu-l interesează.

* * *

Vremea, în scurgerea ei, rănește sau ucide sentimentele noastre cele mai aprinse și cele mai gingașe. Slăbește admirația, luându-i alimentele ei de căpetenie: surpriza și mirarea; distruge iubirea și nebuniile ei divine, clatină credința și speranța, deflorează, despoaie toate nevinovățiile. Cel puțin, de ne-ar lăsa mila, ca să nu fim închiși în anii bătrâneții ca într'un mormânt.

Numai prin milă putem într'adevăr să rămânem oameni cu orice preț, să nu ne prefacem în stane de piatră, ca marii păgâni din vechile mituri. Să ne fie milă de cei slabi pentrucă sunt

prigoniți, și de fericiții lumii acesteia fiindcă scris este: „Vai de cei cari râd!“ S'alegem pentru noi partea cea bună, care e să suferim alături de cei ce sufăr și, din gură și din inimă să spunem nenorociților cuvintele rostite cândva la adresa Mariei: *„Fac me tecum plangere“*.

Nu vă fie teamă să atribuiți artiștilor de-odinioară idealuri pe cari nu le-au avut niciodată. E greu să admiri ceva fără o oare-care doză de iluzii, iar cei cari înțeleg o capo d'operă o creiază în ei însăși încăodată. Aceleași opere se răsfrâng în chip deosebit în sufletele care le contemplă. Fiecare generație omenească caută o emoție nouă în fața operelor bătrânilor maeștri. Spectatorul cel mai înzestrat e acela care găsește cu prețul cine-știe cărui fericit contrasens, emoția cea mai pură și cea mai puternică. Deaceea și vedem cum omenirea nu îmbrățișează cu pasiune de cât operile de artă sau de poezie care au într'însele unele părți obscure și susceptibile de interpretări diferite.

* * *

Se vestesc, se așteaptă, se și văd de pe acum prefaceri fundamentale în organizarea societății. E vechea și eterna eroare a spiritului profetic. Fără îndoială că vremelnicia e condiția de căpetenie a vieții; tot ceea ce viețuiește se

modifică fără încetare, dar pe nesimțite și aproape fără știrea noastră.

Ori-ce progres, cel mai bun ca și cel mai rău, e lent și regulat. Nu vor fi niciodată schimbări radicale, cum nici n'au fost vre-odată, vreau să spun prefaceri repezi sau neașteptate. Toate transformările economice se săvârșesc cu încetineala clementă a forțelor naturale. Bune sau rele, după judecata noastră, lucrurile sunt totdeauna ce trebuiau să fie.

Starea noastră socială de azi e urmarea stărilor care au precedat-o, așa cum e și cauza stărilor cari vor urma. Ea depinde de cele dintâi, cum cele următoare vor depinde de dânsa. Și înlănțuirea asta fixează pentru veacuri îndelungate persistența aceluiaș tip; ordinea asta asigură liniștea vieții. E foarte adevărat că ea nu mulțumește nici spiritele curioase de noutăți, nici inimile însetate de caritate. E ordinea universală însă. N'avem încotro, trebue să ne supunem. S'avem în schimb râvna inimei și iluziile necesare; să muncim pentru tot ce credem bun și folositor, dar fără speranța unui succes grabnic și minunat și fără să ne amăgim cu imaginea unui apocalips social: toate apocalipsurile strălucesc și desamăgesc. Să nu ne gândim la miracole. Ci mai curând, cu resemnare, să pregătim, în măsura puterilor noastre infinit de

mici, viitorul rău sau bun pe care nu-l vom vedea.

* * *

Trebue, în viață, să facem și partea hazardului. In definitiv ce este altceva D-zeu de cât hazardul?

* * *

Filozofiile sunt interesante doar ca niște simple monumente psihice proprii să lumineze pe savant asupra diverselor stări pe cari le-a străbătut spiritul omenesc. Prețioase pentru cunoașterea omului, ele nu pot să ne învețe nimic din ceea ce nu este omul.

Sistemele sunt ca firele acelea subțiri de platină așezate în lunetele astronomice și menite să împartă câmpul de observație al cerului în părți egale. Firele astea sunt folositoare pentru observarea exactă a aștrilor; ele aparțin însă omului, iar nu cerului. E bine ca în lunetă să fie întinse fire subțiri de platină. Dar să nu uităm niciodată că cel care le-a pus acolo e opticianul.

* * *

Aveam șaptesprezece ani când, într'o zi, am văzut pe Alfred de Vigny într'un cabinet de lectură din strada Arcadei. N'o să uit vre-odată

că purta o enormă cravată de satin negru prinsă sub gât cu o camee și peste care se lăsa un guler cu marginele rotunjite. Ținea în mână un subțire baston de trestie cu măr de aur la un capăt. Eram copil aproape, și cu toate astea nu mi s'a părut bătrân. Avea fața calmă și blândă. Pletele lui decolorate, dar mătăsoase încă și fine, îi cădeau în bucle pe obrajii rotunzi. Se ținea drept, mergea cu pași mărunți și vorbea foarte încet. După ce-a plecat am răsfoit cu emoție respectuoasă cartea pe care o înapoiase. Era un tom din colecția Petitot, *Memoriile lui de la Noue*, dacă nu mă înșel. Răsfoind cartea am găsit între paginile ei o bandă îngustă de hârtie, pe care, cu scrisul lui mare, lunguеț și ascuțit, aproape la fel cu acela al doamnei de Sévigné, poetul notase cu creionul un singur cuvânt, și anume: *Bélerophon*. Erou fabulos sau corabie istorică, ce semnificație avea numele ăsta? Vigny se gândise, scriindu-l, la Napoleon, izbindu-se de ultimul hotar al măririlor lumești, sau poate își spusese: „Cavalerul melancolic purtat de Pegas, n'a ucis, orice ar fi spus Grecii, monstrul acela teribil și încântător pe care, cu fruntea brobonită de sudoare, cu buzele arse de sete, cu picioarele însângerate, îl urmărim vecinic, și-al cărui nume e: Himera?

*
* *

Tristețea filozofică s'a exprimat mai mult de cât odată cu o sumbră magnificiență. Asemenea credincioșilor cari, ajunși pe cea mai înaltă treaptă a frumuseții morale, gustă bucuriile renunțării, savantul încredințat că totul în jurul lui e numai aparență și înșelăciune, se îmbată de această melancolie filozofică și-și uită de el însuș în deliciile unei calme desesperări. Durere frumoasă și profundă, pe care cei cari au gustat-o o singură dată n'ar schimba-o pe toate plăcerile frivole și speranțele deșarte ale vulgului. Iar adversarii cari, cu toată frumusețea estetică a acestor gânduri, le-ar găsi funeste omului și națiunilor, își vor suspenda poate anatemele, când li se va arăta că doctrina iluziei universale și a scurgerii eterne a lucrurilor s'a născut în vârsta de aur a filozofiei eline odată cu Xenophon și că s'a perpetuat de-alungul omenirii civilizate în inteligențele cele mai înalte, mai senine și mai blânde: un Democrit, un Epicur, un Gassendi.

* * *

Cunosc o fetiță de nouă ani mai înțeleaptă de cât înțelepții. Ea îmi spunea adinioarea:

„In cărți ni se arată ceea ce nu se vede în realitate: lucruri trecute sau prea depărtate. Dar ceea ce vedem în cărți vedem greșit și stâlcit. Copiii n'ar trebui să citească niciodată cărți.

Sunt atâtea lucruri bune de văzut în lume și pe cari ei nu le-au văzut: lacuri, munți, râuri, orașe și sate, mări și corăbii, cer și stele."

Sunt și eu de părerea micei mele prietene. Avem un ceas de trăit, pentru ce să ne încurcăm viața cu-atâtea lucruri de prisos? De ce să învățăm atâtea când știm bine că n'o să știm nimic nici-odată? Trăim prea mult în cărți și nu deajuns în natură și semănăm într'aceasta cu naivul acela de Pliniu cel tânăr, care studia un orator grec, pe când sub ochii lui Vezuviul îngropa cinci orașe sub cenușe.

* * *

Există oare o istorie nepărtinitoare? Și ce este istoria? E reprezentarea scrisă a evenimentelor trecute. Dar ce e un eveniment? E vre-un fapt oarecare? O! nu! e un fapt deosebit de însemnat. Ori, cum judecă istoricul că un fapt e însemnat sau nu? De bună seamă în chip cu totul arbitrar, potrivit gustului, caracterului sau ideilor lui, cu alte cuvinte, ca un artist. Fiindcă faptele nu se împart prin propria lor natură în fapte istorice și în fapte care nu sunt istorice. Un fapt e ceva infinit de complex. Istoricul va prezenta el faptele în complexitatea lor? Asta e cu neputință. Le va prezenta desbrăcate de aproape toate particularitățile care le constituesc, prin urmare știrbite, mutilate, diferite de

ceea ce au fost în realitate. Cât despre raporturile faptelor între ele, mai bine să nu vorbim. Când un fapt așa zis istoric e rezultatul, ceea ce e posibil, ceea ce e probabil, unuia sau mai multor fapte care nu sunt istorice, și prin aceasta chiar rămân necunoscute, cum va putea istoricul să scoată în relief relațiile dintre aceste fapte ca și firească lor înlănțuire? Și în tot ceea ce spun presupun că istoricul are sub ochi numai mărturii neîndoelnice; pe când în realitate totul îl înșeală, iar încrederea lui în cutare sau cutare martor nu se întemeiază de cât pe motive pur sentimentale. Istoria nu e deci o știință, ci o artă. Și nu poți izbuti într'însa de cât prin multă imaginație.

* * *

„E frumos, un frumos asasinat!", a exclamat într'o zi I. I. Weiss, într'un mare cotidian. Afirmația a stârnit vâlvă și scandal printre cititorii obicinuiți. Cunosc un boer și demn magistrat, un bătrân cumsecade, care a doua zi a restituit foaia factorului poștal. Era un abonat de mai bine de treizeci de ani, și era la vârsta când omul își schimbă cu greu obiceiurile. Bătrânul n'a ezitat însă să facă această jertfă moralei profesionale. Mi se pare că afacerea Fualdès a inspirat lui I. I. Weiss o atât de generoasă admirație. Nu vreau să scandalizez pe

nimeni. Nici n'aș putea dealtfel. Mi-ar trebui, pentru asta, o grație îndrăzneață, pe care eu n'o am. Cu toate astea mărturisesc că maestrul avea dreptate și că e frumoasă o frumoasă crimă.

Cauzele celebre au o atracție irezistibilă asupra fiecăruia dintre noi. Nu e exagerat să spunem că sângele vărsat intră pe jumătate în poezia omenirii. Macbeth și Chapart, zis cel Amabil, sunt adevărații regi ai scenei. Gustul legendelor scelerate e înăscut în sufletul omului. Intrebați pe copii: vă vor spune cu toții că dacă Barbă Albastră nu și-ar fi ucis nevestele, povestea lui n'ar mai fi așa de atrăgătoare. In fața unei tenebroase afaceri de asasinat, spiritul nostru resimte o uimită curiozitate.

E uimit fiindcă prin ea însăș crima e stranie, misterioasă și monstruoasă. Il pasionează, pentrucă în toate crimele regăsește fondul acela de foame și iubire asupra căruia, buni sau răi, trăim cu toții. Criminalul pare că vine din depărtări fabuloase. El ne împrospătează o imagine spăimântătoare a omenirei din caverne și din pădurile ancestrale. Geniul raselor primitive retrăiește într'însul. Găsim în el instincte pe cari le socotem pierdute și viclenii pe cari înțelepciunea noastră le ignorează! Pofte cari în noi dormitează numai, pe el îl împing și-l târăsc. Criminalul e încă o bestie și e deja un om. De aci admirația indignată pe care ni-o

inspiră. Spectacolul crimei e în acelaș timp dramatic și filozofic. E pitoresc deasemenea, ne seduce prin grupările lui bizare, prin umbrele crunte profilate pe ziduri, când totul doarme în jurul nostru, prin zdrențele lui tragice, prin expresia figurilor al căror secret ne irită.

Rustică și târându-se pe pământul hrănitor pe care-l adapă cu sânge de-atâtea zeci de veacuri, crima se asociază în mintea noastră cu negrele magii ale nopții, cu tăcerea prietenească a lunii, cu fiorii de groază răspândiți în natură, cu melancolia câmpiilor și a apelor curgătoare. Pitită în mijlocul mulțimilor obscure din fundăturile mahalalelor, ea ne biciuește nervii prin duhoarea ei de tractir și de alcool, prin miazmele ei de corpuri intrate în descompunere, prin accente neauzite de infamie. In lumea bună, adică în societatea noastră burgheză, unde se arată destul de rar, ea se îmbracă la fel cu noi, vorbește ca și noi, și poate că sub aparența asta echivocă și vulgară, reține mai cu putere imaginațiile înfierbântate. Crima în haine negre e aceea pe care o preferă poporul.

* * *

Farmecul care atrage mai mult sufletele noastre e farmecul misterului. Nu există frumusețe fără văluri, și ceea ce ne ispitește mai ales, e tot necunoscutul. Existența ar fi intolerabilă dacă

n'am visa niciodată. Ceea ce viața are mai bun într'însa, e ideia pe care ne-o dă de acel nu știu cum și nu știu ce, care nu e într'însa. Realul ne servește să fabricăm așa cum putem, mai prost sau mai bine, un pic de ideal. Poate că e și principala lui utilitate.

* * *

„Iată un semn al vremii", repetăm noi la tot pasul. Cu toate asta nu-i așa de lesne să descoperi adevăratele semne ale vremii. Pentru asta e nevoie de-o cunoaștere amănunțită a prezentului ca și-a trecutului, și-o filozofie generală pe care nici unii, nici alții n'o prea avem. Mi s'a întâmplat adesea să surprind unele fapte petrecute sub ochii mei și să le găsesc o fizionomie originală în care mi se părea că întrevăd spiritul epocii noastre. „Așa ceva, îmi spuneam eu trebuia să se petreacă azi și nu s'ar fi putut petrece altă-dată. E un semn al vremii". Ori, de nouă ori din zece, am regăsit același fapt, cu circumstanțe analoage, în vechi memorii sau în povestiri de-odinioară. Există în noi un fond de umanitate care se schimbă mai puțin de cât se crede. In definitiv, între noi și strămoșii noștri, nu e mai nici o deosebire. Ca să vedem schimbându-se gusturile și sentimentele noastre, e nevoie mai întâi să se transforme însăș organele cari le produc. Și aceasta e operă veacurilor.

Sute și mii de ani abia ajung ca să altere întru câtva unele din caracterele noastre.

* * *

Astăzi nu ne mai închidem credințele în dogmele de altă dată. Pentru noi, Verbul nu s'a revelat numai pe înălțimile Sfântului Munte, de care vorbește Scriptura. Cerul teologilor ne va apare tot mai mult populat de vane fantome. Știm că viața e scurtă, și, ca s'o prelungim punem într'însa amintirea vremurilor cari nu mai sunt. Am pierdut nădejdea în nemurirea ființei omenești și, ca să ne consolăm de credința asta moartă, n'avem de cât visul unei alte imortalități, insesisabilă aceasta, difuză, neputând fi gustată de cât cu anticipație, și care, de-altfel, nu e făgăduită de cât la foarte puțini dintre noi, imortalitatea sufletelor în memoria oamenilor.

* * *

N'avem nimic mai bun de făcut pe lumea asta de cât să ne resemnăm. Firile nobile totuș știu să dea resemnării lor înfățișarea mulțumirii. Sufletele mari se resemnează cu o sfântă bucurie. In amărăciunea îndoelii, în mijlocul răului universal, sub cerul gol, ele știu să păstreze neatinse anticele virtuți ale credincioșilor. Ele cred, cu tot dinadinsul vor să creadă. Mila de neamul

omenesc le încălzește. Și asta e puțin încă. Ele păstrează cucernic virtutea aceea pe care teologia creștină, în înțelepciunea ei, o punea mai presus de toate celelalte, pentrucă le presupune sau le înlocuește: speranța. Să sperăm în adevăr, nu desigur în omenirea asta care, cu toate eforturile ei auguste, n'a distrus răul în lume, dar să sperăm în făpturile acelea cu neputință încă de închipuit, care vor purcede într'o zi din om, așa precum a purces din brute. Să salutăm geniile astea viitoare. Să nădăjduim în obștescul nostru neastâmpăr, care se traduce în legea materială a transformismului. Neastâmpăr fecund, pe care-l simțim cum crește în noi. Și care, tot el, ne va face să pășim cândva către un țel inevitabil și divin.

* * *

Bătrânii țin mai mult de cât se cuvine la ideile lor. De aceea indigenii din insulele Fidji își ucid părinții când îmbătrânesc. Ei grăbesc astfel evoluția, pe când noi o întârziem, întemeind Academii.

* * *

Durerea poeților e o durere aurită, să nu-i plângem deci prea mult; cei cari cântă știu să pună balsam peste desnădejdea lor; nici o ma-

gie nu întrece magia cuvintelor. Ca și copiii, poeții se consolează lesne cu imagini.

* * *

In iubire, bărbații au nevoie de forme și culori; ei vor imagini. Femeile nu vor de cât senzații. Femeile iubesc mai bine de cât noi, fiindcă sunt oarbe. Și dacă vă gândiți cumva la lampa Psyheei, la picătura ei de ulei, vă voi răspunde că Psyheea nu e femeia, Psyheea e sufletul. Nu e tocmai același lucru. Ba dimpotrivă. Psyheea era curioasă să vadă, femeile nu sunt curioasă să vadă, femeile nu sunt curioase de cât să simtă. Psyheea căuta necunoscutul. Când femeile caută ceva, numai necunoscutul nu se poate spune că-l caută. Ele vor să regăsească, asta-i totul, să-și regăsească visurile sau amintirile, adică senzația pură. Dacă femeile ar avea ochi, cum ar fi cu putință să ne explicăm iubirile lor?

* * *

Lui Edouard Rod
asupra mânăstirilor de femei.

E dureros să vezi o copilă renunțând de bună-voe la bucuriile vieții. Mânăstirile îngrozesc pe toți cei cari n'au pătruns într'însele. Pe la mijlocul celui de al IV-lea veac al erei

creştine, o tânără Romană numită Blesila, închisă într'o mânăstire, a postit până ce-a murit de foame. Norodul furios i-a urmat sicriul strigând: „Să alungăm, să gonim odată din oraşul nostru rasa asta ticăloasă a călugărilor! De ce nu-i omoară nimeni cu pietre? De ce nu-i aruncă nimeni în apele râului?“ Şi când o mie patru sute de ani mai târziu Chateaubriand exalta, prin gura părintelui Aubry, fecioarele cari şi-au „sfinţit frumuseţea lor în capo d'operele pocăinţei şi şi-au mutilat carnea asta revoltată ale cărei plăceri nu sunt decât dureri“, abatele Morellet, care era un bătrân filozof, ascultând cu nerăbdare laudele vieţii chinovitice, a exclamat:

— „Dacă nici asta nu înseamnă fanatism, aş ruga atunci pe autor să-mi dea definiţia fanatismului!“

Ce ne învaţă oare altceva conflictele astea interminabile, de cât că viaţa religioasă înspăimântă pe om, şi că totuş ea are raţiunile ei ca să trăiască şi să dureze? Noroadele şi filozofii nu pricep totdeauna bine raţiunile astea. Ele sunt prea profunde şi izvorăsc din cele mai nepătrunse mistere ale naturii omeneşti. Mânăstirile au fost de atâtea ori luate cu asalt şi dărâmate. Ruinele lor pustiite s'au repopulat însă tot de-atâtea ori. Anumite suflete se îndreaptă spre ele, pe căi aproape firesti: acestea sunt sufletele claustrale. Pentrucă sunt inumane

și pacifice ele părăsesc lumea și coboară fericite în imperiul liniștei și al păcii. Unele se nasc obosite; nici o curiozitate nu le atrage. Se târăsc inerte și fără dorinți. Neștiind nici să trăiască, nici să moară, ele îmbrățișează viața monacală ca o mai redusă viață și o mai redusă moarte. Altele vin la mânăstire pe căi lăturalnice. Nu prevedem unde-or să le ducă pașii. Biete suflete rănite, nevinovate, o decepție prematură, un doliu secret al inimei, le-au distrus universul. Viața lor n'o să poarte roade; înghețul le-a surprins în floare. Prea curând le-a fost dat să aibă sentimentul răului universal. Se ascund ca să plângă. Ar vrea să fie uitate. Și vor să uite... Sau, mai curând, își iubesc durerea și-o feresc cu grije de lucruri și de oameni. Sunt altele, în sfârșit, pe care le atrage la mânăstire râvna sacrificiului și cari vor să se dea cu totul, cu trup și suflet, într'o uitare de sine mai mare încă de cât aceea a iubirii. Acestea, cele mai rare, sunt adevăratele mirese ale lui Christ. Biserica le slăvește hărăzindu-le numele cele mai dulci de crini și de roze, de porumbele albe și de mioare; ea le făgăduește prin gura Prea Sfintei Născătoare, cunună de stele și tron de lumină. Dar să nu ne luăm la întrecere în laude cu teologii. In marile epoci de credință, virtuțile mistice ale călugărițelor nu prea încălzeau lumea. Și nu mă gândesc la oamenii din popor

cărora surorile le-au fost totdeauna suspecte și asupra cărora au făcut tot felul de istorioare glumețe. Vorbesc de preoțimea seculară, ale cărei păreri au fost foarte împărțite. Să nu uităm în adevăr că poezia mânăstirilor datează abia dela Chateaubriand și dela Montalembert.

Deasemeni trebue să ținem seamă și de faptul că după vremi și după țări, comunitățile religioase se deosebesc între ele și că nu putem să le reunim pe toate în aceeaș judecată. In Occident, mânăstirea a fost veacuri de-arândul și fermă, și școală, și spital, și bibliotecă. Unele au avut menirea să păstreze știința, în altele s'a păstrat ignoranța. Au fost mânăstiri făcute pentru muncă, cum au fost și altele pentru trândăvie.

Acum câțiva ani am urcat muntele pe care sfânta Odilia, fiica unui duce de Alsacia, a ridicat în mijlocul veacului al XII-lea o mânăstire care și azi trăește în amintirea poporului alsacian. Fecioara asta cu inimă de bărbat a căutat și a găsit mijlocul să îndulcească întru câtva în jurul ei marea tristețe a vieții de care suferea pe-atunci biata omenire. Ajutată de colaboratoare îndemânatece și slujită de servi numeroși, ea desțeleni pământul, cultivă țarini nesfârșite, crescu turme de vite, zidi hambare pentru grâne la adăpost de jefuitori. Prevăzătoare pentru cei neprevăzători, ea învăța pe

băutorii de cervizie să fie sobri, pe violenți să fie blânzi, și pe toți cum să-și înfiripeze o bună și cinstită gospodărie. E cu putință oare să descoperim vre-o asemănare cât de mică între fecioarele astea robuste și pure ale vremurilor barbare, între gospodinele astea regale și cuvioasele stărițe cari, sub Ludovic al XV-lea își desenau alunele în colțul gurii ca să meargă la sfânta slujbă și parfumau cu pudră à la maréchale buzele abaților cari le sărutau vârful degetelor?

Și totuș, chiar atunci, chiar în zilele acelea de scandal, când nobilimea închidea în mânăstiri pe mezinele ei revoltate, se mai găseau totuș îndărătul gratiilor de fier suflete blânde și nevinovate. Am surprins tainele uneia dintre ele. Ierte-mi păcatul, dacă i le dau în vileag!

Era acum un an, la Legoubin, librar pe cheiul Malaquais. Am dat acolo peste-un manual de spovedanie alcătuit anume pentru folosința călugărițelor. Din câteva rânduri scrise caligrafic, pe copertă, am aflat că în 1779 cărțulia asta aparținea sorei Ana, călugăriță din ordinul Teuiantinelor. Manualul era redactat în limba franceză, și ceea ce avea remarcabil într'însul e că fiecare păcat era imprimat pe-o fâșie îngustă de hârtie lipită la un capăt de filele cărții. Ingenunchiată în capelă, pe când își făcea examenul de conștiință, penitenta n'avea nevoie

nici de condei, nici de creion, ca să-și noteze greșelile grave sau ușoare. Îi era de-ajuns să îndoaie banda de hârtie pe care era imprimat păcatul săvârșit. Astfel că în momentul spovedaniei, cu manualul ei în mînă, sora Ana n'avea de cât să urmărească benzile una câte una, fără teamă că ar uita vre-unul din comandamentele lui Dumnezeu sau ale Bisericii.

Ori, în ziua când am dat peste cartea asta în librăria prietenului meu Legoubin, am observat că unele vini erau marcate cu o unică îndoitură. Erau acestea vinile extraordinare ale sorii Ana. Alte benzi erau îndoite de numeroase ori și hârtia era toată roasă pe de margini. Acestea erau micile păcate ale sorii Ana.

Cum aș fi putut să mă îndoesc? Cartea nu mai servise nimănui de când cu izgonirea călugărițelor în 1790. Tot felul de imagini pioase și rugăciuni naive scrise de mâna ei, erau strecurate încă printre paginile cărții.

In chipul ăsta mi-a fost dat să cunosc sufletul sorii Ana. Nu i-am descoperit de cât păcate de-o nevinovăție angelică, și mare mi-e nădejdea că în ziua de azi sora Ana stă de-a dreapta Tatălui Ceresc. Niciodată o inimă mai pură n'a bătut sub rasa albă a Teuiantinelor. Mi-o închipuesc așa cum trebue să fi fost, candidă ca înfățișare, nițeluș cam grasă, plimbându-se cu pași rari printre straturile de varză ale grădinii

eventuale și îndoind cu degetele ei albe, fără tulburare, benzile de hârtie cu păcate tot așa de ordonate ca și viața ei: cuvintele rostite în deșert, distracție la adunările soborului; distracție la sfânta liturghie, abateri ușoare și sensualitate la cinele de peste zi. Vina asta din urmă mă mișcă până la lacrimi. Sora Ana mânca cu sensualitate zarzavaturi fierte în apă! Nu era tristă. Nu era roasă de viermele îndoelii. Niciodată n'a luat în deșert numele lui Dumnezeu. Păcatele astea mari au rămas fără îndoituri pe benzile de hârtie. Călugăriță, ea avea o inimă monastică. Destinul ei era în conformitate cu natura ei. Iată tot secretul înțelepciunii sorii Ana.

N'aș putea să jur, dar cred că nenumărate surori Ana trăesc și astăzi în mai toate mânăstirile de femei. De călugări nu țin să vorbesc, prefer să declar dela început că nu mi-s deloc dragi. Cât despre maici, sunt convins că cele mai multe dintre ele, ca și sora Ana, au o inimă monastică, în care abundă harurile chemării lor.

Altfel dece s'ar mai refugia în liniștea mânăstirilor? Astăzi nu mai sunt întemnițate acolo de orgoliul și avariția familiilor lor. De bună voie îmbracă rasa, pentrucă le convine să o îmbrace. Ar arunca-o de pe ele dacă le-ar place s'o arunce și cu toate asta o păstrează. Dragonii filozofi, spărgători de porți mânăstirești în vo-

devilurile Revoluției, invocau legile naturii ca să mărite cu sila pe maici și pe surori. Natura însă e mult mai vastă de cât și-o închipuie dragonii filozofi; ea împreună lesne sensualismul și ascetismul în sânul ei imens. Iar întrucât privește mânăstirile, monstrul trebue să aibă totuș ceva plăcut într'însul deoarece e iubit și astăzi, și nu mai devoră de cât victime voluntare. Fără îndoială că mânăstirile își au farmecul lor. Paraclisul, cu vasele lui aurite și cu florile lui de hârtie, o Sfântă Fecioară pictată în culori naturale și luminată de răsfrângeri palide și misterioase ca ale razelor de lună, cântecele și fumul din cădelnițe și strălucirile altarului, iată cele dintâi seducții ale mânăstirii; dece n'am recunoaște că sunt mai atrăgătoare adesea de cât acelea ale lumii? Mai ales că toate lucrurile astea mărunte au un suflet și conțin în ele toată poezia accesibilă unui anumit fel de natură. Sedentară și făcută pentru o viață discretă, umilă, tăinuită, femeia se găsește dintru început la largul ei între zidurile mânăstirii. Atmosfera înconjurătoare e călduță, abia apăsătoare; ea procură bunelor copile deliciile unei lente asfixii. Ele trăesc acolo într'o dulce somnolență. Pierd obiceiul gândirii; ceea ce e un mare bine. In schimb câștigă încredere și siguranță, ceea ce, din punct de vedere practic, nu-i așa, e o afacere strălucită. Să mai pomenesc de titlurile ce

li se dau: mireasă mistică a lui Iisus, vas neprihănit, columbă imaculată? De prisos. In comunitățile religioase nu mai există exaltare. Virtuțile o iau din loc domol. Toți și toate, până și sentimentul lucrurilor divine, se târăsc prudent pe brânci. Nici-un avânt. Spiritualismul în palida lui înțelepciune, se materializează pe cât poate, și poate mai mult de cât se crede în deobște. Marea problemă a vieții e așa de bine divizată într'o serie de preocupări mărunte, încât exactitudinea ține loc de orice. Nimic nu rupe vre-odată egala urzeală a existenței. Datoria e ceva foarte simplu. O călăuzesc reguli inflexibile. Sufletele timide, blânde, ascultătoare, n'ar putea să dorească ceva mai prielnic. Firește că o asemenea viață ucide imaginația, dar nu și veselia. Arareori veți întâlni expresia unei tristeți profunde pe fața unei călugărițe.

In zilele noastre zadarnic am căuta în oricare din mânăstirile Franței vre-o Virginia de Leyva sau o Giulia Carraciolo, victime revoltate, respirând cu nesaț, printre zăbrelele chiliilor, mireasmele naturii și ale lumii. Cred că n'am găsi la fel vre-o sfântă Tereza, sau vre-o sfântă Caterină de Sienna. Vremea eroică a mânăstirilor a trecut pentru totdeauna. Ardoarea mistică se stinge. Cauzele cari aruncau mii de bărbați și de femei în fundul mânăstirilor nu mai există. In zilele de violență, când omul,

neavând siguranța că va putea să guste din roadele muncii lui, se trezea mereu în urlete de moarte și vâlvătăi de incendiu, când viața era într'adevăr un vis urât, sufletele cele mai gingașe fugiau ca să viseze de ceruri albastre, în clădiri cari se ridicau ca mari corăbii singuratece peste valurile de ură și de răutate ale omenirii. Vremurile astea nu mai sunt. Lumea a devenit pentru toți aproape suportabilă. Rămânem bucuros într'însa. Dar cei care-o găsesc prea aspră încă și nu destul de sigură, liberi sunt, la urma urmei, să se retragă din ea. Adunarea Constituantă a greșit, contestându-le dreptul ăsta și noi am făcut bine admițându-l în principiu.

Am cinstea să cunosc pe superioara unei comunități care-și are sediul principal la Paris. E o femeie cumsecade și care-mi inspiră un sincer respect. Acum de curând mi-a povestit ea-însăș, ultimele momente ale uneia din surorile ei, pe care o cunoscusem în saloane, veselă și drăgălașe, și care plecase într'o bună zi din lume ca să moară de ftizie în liniștea unei chilii.

„A murit ca o sfântă, mi-a spus Superioara. Se scula din pat în toate zilele lungei ei suferinți și două surori converse o întovărășeau până la paraclis. Acolo și-a făcut rugăciunea și în dimineața zilei când și-a dat sufletul. O lumă-

nare aprinsă în fața icoanei sfântului Iosef picura pe parchet. Ea a dat ordin uneia din surorile converse să îndrepte lumânarea. Apoi s'a răsturnat pe spate, a suspinat adânc odată și-a intrat în agonie. Când i s'a dat sfânta împărtășanie, abia cu o clipire a ochilor a putut să mărturisească cu câtă evlavie primea împărtășania."

Povestirea asta mi-a fost făcută cu o admirabilă simplicitate. Fără îndoială că moartea e actul cel mai important din viața religioasă. Dar existența cenobistică îl pregătește atât de bine, încât în clipa supremă nu-i rămâne omului mai multe de făcut de cât în orice alt moment al vieții. Indrepți o lumânare care picura și-ți dai obștescul sfârșit. Nu e nevoie de ceva mai mult ca să desăvârșești o sfințenie minuțioasă.

* * *

Despre convorbirea pe care am avut-o astă noapte, cu o fantomă, asupra originelor alfabet.

In tăcerea netulburată a nopții, scriam, scriam de mult. Aruncând toată lumina lămpii asupra mesei, abajurul lăsa în umbră rafturi de cărți cari se ridică până în tavan pe cei patru pereți ai cabinetului meu de lucru. Jăratecul aproape stins împrăștia, ici și colo, în cenușe, ultimele lui rubine. Fumul acru de tutun îngroșa aerul;

în fața mea, dintr'o cupă, pe o movilă de scrum, o ultimă țigaretă, înălța drept în aer o coloană subțire și albastră de fum. Și tenebrele odăii acesteia erau misterioase, fiindcă se simțea confuz într'însele sufletul cărților adormite. Condeiul îmi ațipise între degete și gândurile îmi fugeau spre lucruri foarte vechi când, deodată, din fumul țigaretei, ca din aburii unor ierburi vrăjite, se desprinse un tip bizar. Pletele buclate, ochi lungueți și scânteetori, nasul coroiat, buzele cărnoase, barba neagră, frizată după moda asiriană, pielea obrazului bronzată, expresia de vicleșug și de sensualitate crudă întipărită pe față, formele masive ale trupului și vestmintele lui bogate, îmi arătau că am de-a face cu unul din Asiaticii aceia pe cari Elinii îi numeau barbari. Avea pe cap un fel de coif albastru făcut ca un cap de pește și împroșcat cu stele. Era îmbrăcat într'un antereu de purpură, brodat cu figuri de animale, și ținea într'o mână o lopată, iar în cealaltă niște tablete. Strania apariție nu m'a tulburat. Ce poate fi mai natural, într'adevăr, decât apariția fantomelor în biblioteca unui cărturar? Unde s'ar arăta mai logic umbrele morților, dacă nu printre semnele cari păstrează amintirea lor? Am poftit pe strein să ia loc. Ceeace n'a vrut să facă.

— Te rog, vezi-ți de treabă, mi-a spus el, și fă ca și cum nici n'aș fi aici. Am venit doar

să văd ce scrii pe petecul ăsta de hârtie. Imi face plăcere să privesc; nu că mi-ar păsa câtuș de puțin de ideile pe cari poți să le exprimi. Dar caracterele pe cari le înșiri mă interesează nesfârșit de mult. In ciuda alterațiilor suferite de-a lungul a douăzeci și opt de veacuri de folosință, literele pe cari le așterni pe hârtie nu-mi sunt tocmai streine. Recunosc pe acest *B* care, pe vremea mea, se chema *beth*, adică locuință sau casă. Iată și pe *L*, pe care noi îl chemam *lamed*, pentrucă are forma unui cârlig. Acest *G* vine dela vechiul nostru *gimel*, adică gât de cămilă, și acest *A*, coboară din *aleph*, ceeace înseamnă cap de bou. Intrucât privește pe acest *D* din manuscrisul d-tale, ar reprezenta tot așa de fidel ca și litera noastră *daleth*, din care purcede, intrarea triunghiulară a unui cort ridicat în nisipurile pustiului, dacă printr'o trăsătură cursivă n'ați fi rotunjit contururile acestui vestigiu al unei vieți antice și nomade. Ați alterat și litera asta *daleth*, cum ați făcut-o dealtfel cu toate literele alfabetului meu. Nu vă fac însă nici-o imputare. Vroiați să scriți mai repede. Timpul e scump. Vremea înseamnă pulbere de aur, dinți de elefant și pene de struț. Viața e scurtă. Fără să piardă o clipă, omul trebue să facă negoț și să navigheze, ca să câștige bogății, și să ajungă în pragul bătrâneței fericit și respectat.

— Domnul meu, i-am spus atunci, judecând după port și după vorbă, cred că sunteți un bătrân Fenician.

El mi-a răspuns simplu:

— Sunt Cadmus, umbra lui Cadmus.

— In cazul ăsta, m'am grăbit să-i replic, nu exişti cu-adevărat. Eşti cel mult mitic şi alegoric. Fiindcă e cu neputinţă să punem temei pe tot ce-au spus Grecii pe seama d-tale. Ei povestesc că într'o zi, pe-aproape de fântâna lui Ores, ai ucis un balaur, care vărsa foc pe nări şi pe gură, şi că smulgând dinţii monstrului i-ai semănat în pământ de unde au eşit schimbaţi în oameni. Toate astea's poveşti însă, şi însuţi D-ta, domnul meu, eşti o făptură fabuloasă.

— Se prea poate să fi devenit fabulos în scurgerea vremilor, şi cred că şi copiii aceia mari pe care D-ta îi numeşti Greci, au putut să întovărăşască cu fel de fel de fabule memoria mea, dar de asta puţin îmi pasă. Niciodată nu m'am sinchisit de ce-or să gândească oamenii despre mine după ce-oiu muri; temerile şi speranţele mele n'au depăşit niciodată hotarele vieţii acesteia de care ne bucurăm pe pământ, singura pe care o cunosc încă şi astăzi. Fiindcă nu înseamnă viaţă să plutești ca o umbră în colbul bibliotecilor, şi să apari când şi când d-lui Ernest Renan sau d-lui Philippe Berger.

Şi starea asta de fantomă mi se pare cu-atât mai tristă, cu cât, în viaţa mea, am dus o existenţă din cele mai active şi mai rodnice. Nu-mi pierdeam eu vremea să samăn dinţi de balaur în câmpiile beoţiene, afară doar numai dacă dinţii ăştia n'or fi cumva urile şi pizma pe cari bogăţiile şi atot-puternicia mea le făceau să nască în sufletul păstorilor din Cytheron. Am navigat toată viaţa. Pe corabia mea neagră, care avea la prora ei un pitic stacojiu şi monstruos, paznic al comorilor mele, observând cele şapte Cabire cari plutesc în văzduh şi bărcile lor scânteetoare, căutându-mi drumul după steaua aceea imobilă pre care Grecii, din cauza mea, au numit-o Feniciana, am străbătut toate mările şi-am abordat la toate ţărmurile pământului; m'am dus să caut aurul din Colchida, oţelul Kalibilor, mărgăritarele din Ophir, argintul din Tartesa; din Betika am adus fierul, plumbul, cinabrul, mierea, ceara şi smoala, şi, trecând dincolo de graniţele lumii, am rătăcit sub brumele Oceanului până'n insula sumbră a Bretonilor, de unde m'am întors bătrân, cu plete albe, dar bogat în staniul pe care Egiptienii, Elinii şi Italioţii mi l'au cumpărat plătindu-l cu greutatea lui în aur. Mediterana era pe-atunci lacul meu. Am întemeiat pe coastele ei încă sălbatece sute şi sute de comptuare, şi însăşi faimoasa Theba nu era în zilele celea

decât o cetățue în care îmi păstram aurul meu. In Grecia n'am întâlnit decât sălbateci armați cu coarne de cerb și cu unelte din cremene cioplită. Eu le-am dăruit bronzul și tot prin mine au cunoscut toate artele.

Simțind în privirea ca și în cuvintele lui o duritate jignitoare, i-am răspuns fără nici-un fel de amiciție:

— A! știu, erai un neguțător activ și inteligent. Dar n'aveai scrupuluri, și, la cel dintâi prilej, te purtai ca un adevărat pirat. Când abordai la vre-una din coastele Greciei s'au ale insulelor, prima dumitale grijă era să desfaci pe țărm ștofe bogate și podoabe strălucitoare, și dacă fecioarele din împrejurimi, mânate de-o nestăpânită dorință, veneau singure, fără știrea părinților, să admire bogățiile cari le luau ochii, marinarii d-tale le răpeau fără milă, și bietele copile, strigând și plângând zadarnic, erau aruncate, legate cobză și tremurând de spaimă, în fundul corăbiilor, în paza piticului stacojiu. N'ați furat oare astfel, d-ta și alții ca d-ta, pe fecioara Io, fiica regelui Inachos, ca s'o vindeți apoi în Egypet?

— E foarte probabil. Regele acesta Inachos era șeful unui mic trib de sălbateci. Fata lui era albă, cu trăsături fine și pure. Relațiile dintre sălbateci și oamenii civilizați au fost ori-când și pretutindeni aceleași.

— E-adevărat; dar Fenicienii d-tale au săvârşit prădăciuni ne-mai auzite în tot restul lumii. Nu s'au dat în lături să fure până şi sarcofagii şi să jefuiască hypogeele egipţiene ca să îmbogăţească necropolele lor din Gebal.

— Pe bună dreptate, domnul meu, sunt oare astea imputări pe cari poţi să le faci unui om din alte vremuri, aceluia pe care Sophocle îl numea încă de pe-atunci anticul Cadmus? Sunt abia cinci minute de-când vorbim împreună în cabinetul d-tale şi uiţi cu totul că sunt mai în vârstă decât d-ta cu douăzeci şi opt de veacuri. Recunoaşte în mine, scumpul meu domn, pe-un bătrân Cananeean pe care e nedrept să-l şicanezi pentru câteva lăzi cu momâi şi pentru câteva fete de sălbateci furate din Grecia sau din Egypet. Admiră mai curând puterea inteligenţei şi frumuseţea industriei mele. Ţi-am vorbit până acum numai de corăbii. Aş putea să-ţi arăt la fel caravanele mele plecând să caute în Iemen smirna şi tămâia, în Haran nestimate şi mirodenii, în Etiopia fildeşul şi abanosul. Dar activitatea mea nu se mărgineşte numai la schimburi şi negoţ. Eram un meşteşugar priceput, într'o vreme când lumea în jurul meu nu eşise încă din întunericul barbariei. Metalurgist, sticlar, boiangiu, giuvaergiu, îmi exercitam geniul meu în toate artele acelea ale focului, atât de minunate, încât par operă de

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

vrăjitor. Priveşte cupele pe cari le-am cizelat şi admiră gustul delicat al argintarului din Canaan. Şi nu m'am lăsat mai prejos nici în muncile umile ale agriculturii. Din fâşia aceea îngustă de pământ, strânsă între mare şi Liban, am făcut o grădină ca un rai. Se mai găsesc şi azi acolo cisternele pe cari le-am săpat. Unul din marii voştri maeştri a spus: „Singur omul din Canaan putea să dureze teascuri pentru eternitate". Invaţă deci să cunoşti mai bine pe bătrânul Cadmus. Pe toate popoarele Mediteranei eu le-am făcut să treacă dela vârsta de piatră la vârsta de bronz. Pe Grecii d-tale eu i-am învăţat principiile tuturor artelor. In schimbul grâului, al vinului şi al pieilor de vite pe cari mi-le aduceau, le-am dat cupe sculptate şi figurile de pământ ars, pe care le-au copiat de-atunci încoace, ticluindu-le după gustul lor. In sfârşit le-am dat un alfabet fără de care n'ar fi putut nici să-şi fixeze, nici măcar să-şi precizeze gândirea aceea elină pe care o admiri aşa de mult. Iată ce-a făcut bătrânul Cadmus. Şi n'a făcut asta din milă pentru neamul omenesc, nici din dorinţa unei glorii deşarte, ci din sete de câştig şi în vederea unui profit sigur şi imediat. A făcut-o ca să se îmbogăţească şi ca să poată bea la bătrâneţe vin parfumat în cupe de aur, servit pe mese de argint, înconjurat de femei albe care să danseze jocuri vo-

luptoase în cântece de harfă. Căci bătrânul Cadmus nu crede nici în virtute, nici în bunătate. El știe că oamenii sunt răi și că, mai puternici decât oamenii, zeii sunt și mai răi încă. Se teme de dânșii; cu jertfe sângeroase încearcă să-i îmbuneze. Nu poate să iubească. El nu se iubește decât pe el-însuș. Vezi, dar, că nu mă fac mai bun decât sunt. Gândește-te însă, că dacă n'aș fi căutat plăcerile violente ale simțurilor, n'aș fi muncit ca să mă îmbogățesc, n'aș fi inventat artele de care să vă bucurați până'n ziua de astăzi. Și, în sfârșit, scumpul meu domn, deoarece n'ai destul spirit ca să te faci negustor și te mulțumești să fii scrib și să te îndeletnicești cu scrisul asemenea Grecilor, ar trebui să mă cinstești ca pe un zeu, pe mine, care ți-am dat alfabetul. Nu uita că eu l-am inventat. Firește că nu l-am creiat decât pentru înlesnirea negoțului meu și fără să prevăd câtuș de puțin ce întrebuințare i-o vor da mai târziu popoarele literare. Imi trebuia un sistem de notație simplu și rapid. L-aș fi luat bucuros dela vecinii mei, fiind deprins să iau dela dânșii tot ce putea să-mi convie. Nu mi-am dat niciodată aere de originalitate: limba mea e aceea a semiților, sculptura mea e când egipțiană, când babiloniană. Dacă aș fi dat peste un sistem de scris ușor și practic, nu mi-aș fi pierdut vremea de pomană cu inventii de felul ăsta.

Dar nici hieroglifele popoarelor pe cari le numiți astăzi, fără să le cunoașteți, Hitiți sau Heteeni, nici scrierea sacră a Egyptenilor, nu răspundea nevoilor mele. Amândouă erau scrisuri complicate și greoaie, mai curând făcute să acopere zidurile templelor și ale mausoleelor, decât să se îndese pe tabletele unui negustor. Chiar scurtat și cursiv, scrisul scribilor egyptieni păstra încă, dela origina lui hieroglifică, obscuritatea, stângăcia și indecizia. Sistemul întreg era greșit. Hierogriful simplificat rămânea tot hieroglif, adică ceva teribil de haotic și de confuz. D-ta știi, de sigur, cum amestecau Egyptienii, în hieroglifele lor, fie perfecte, fie scurtate, semnele cari reprezentau sunete. Printr'o inspirație de geniu am ales douăzecișidouă din semnele astea nenumărate și-am făcut din ele cele douăzecișidouă de litere ale alfabetului meu. Litere, adică niște semne corespunzând fiecare unui sunet unic și putând da prin împreunarea lor repede și ușoară, gama infinită a tuturor sunetelor! Spune dacă n'am fost ingenios!

— Da, ingenios, fără îndoială și mai mult încă decât bănuești. In adevăr, ni-ai făcut un dar care nu are preț. Căci, fără alfabet n'ar fi fost cu putință nici notația exactă a frazei, nici stil și prin urmare nici cugetare ceva mai delicată, nici abstracții, nici subtilități filozo-

fice. Ar fi fost așa de absurd să ne închipuim pe Pascal scriindu-și *Provincialele* în caractere cuneiforme cum ar fi să credem că statuia lui Zeus Olimpianul a fost sculptată de o focă. Inventat ca să înlesnească ținerea socotelilor comerciale, alfabetul fenician a devenit astăzi în lumea întreagă instrumentul necesar și desăvârșit al gândirii, și istoricul transformărilor lui e strâns legat de acela al desvoltării spiritului omenesc. Invenția d-tale, Cadmus, e nesfârșit de frumoasă și de scumpă, cu toate că a fost și ea imperfectă. Fiindcă d-ta nu te-ai gândit la vocale și-ai lăsat Grecilor ingenioși meritul să le găsească. A fost de-altfel partea lor în lumea asta să ducă la perfecție tot de ce s'au atins.

— Da, e drept, pot s'o mărturisesc, am avut totdeauna prostul obicei să amestec vocalele între ele și să le confund. Poate că singur ai putut să-ți dai seama ascultându-mă: bătrânul Cadmus vorbește din fundul gâtului.

— I-o iert bucuros, i-ași ierta aproape și răpirea fecioarei Io, deoarece tatăl ei nu era decât un șef de sălbateci, purtând ca sceptru un corn de cerb sculptat cu ascuțișul cremenei cioplite. Îi voiu ierta chiar faptul că a răspândit printre Beoțienii săraci și virtuoși dansurile frenetice ale Bacantelor, iată, îi voiu ierta totul, pentrucă în schimb a dăruit Greciei, și prin ea

lumii întregi, cel mai neprețuit dintre talismane, cele douăzecișidouă de litere ale alfabetului fenician. Din aceste douăzecișidouă de litere au eșit toate celelalte alfabeturi ale universului. Nu e o singură gândire pe pământul acesta pe care ele să n'o fixeze și să n'o păstreze. Din alfabetul tău, divine Cadmus, au izvorât scrisul grecesc și scrisul italiot, cari, la rândul lor, au dat naștere tuturor scrisurilor europene. Din alfabetul tău au mai purces încă și toate scrisurile semitice, dela cel armenesc și cel ebraic, până la cele siriace și arabe — și acelaș alfabet fenician e părintele alfabetului hymiarit și al celui etiopian și al tuturor alfabeturilor din regiunile centrale ale Asiei, zeud și pehlvi, și al însuș celui indian, care a dat naștere scrisului devanagari și tuturor celorlalte scrisuri din Asia meridională. Ce glorie, prin urmare! Ce succes universal! Nu există în zilele noastre, pe toată suprafața pământului, un singur fel de scris care să nu derive din scrisul cadmeian. Ori-cine pe lumea asta scrie un singur cuvânt e, cu știrea sau fără știrea lui, tributarul negustorilor cananeeni. La gândul ăsta sunt ispitit să mă închin ție, prea-mărite Cadmus, și nu știu cum să cinstesc mai bine marea favoare pe care mi-a făcut-o venirea ta în cabinetul meu de lucru ca să-ți petreci cu mine un ceas din

noaptea aceasta, tu, Baal Cadmus, inventătorul alfabetului.

— Scumpul meu domn, potolește-ți, rogu-te, entusiasmul. Mărturisesc că sunt destul de mulțumit de mica mea invenție. Dar vizita mea n'are decât să te măgulească prea mult. Adevărul e că mă plictisesc de moarte decând, ajuns o umbră vană, nu mai vând nici cositor, nici pulbere de aur, nici dinți de elefant și de când, pe pământul ăsta pe care d-l Stanley îmi urmează de departe pilda, sunt redus să schimb din când în când o vorbă-două cu câțiva savanți sau spirite curioase cari se mai interesează încă de soarta mea. Dar mi se pare că aud cântecul cocoșului. Adio dar, și caută cu orice preț să te îmbogățești: fiindcă unicele bunuri pe lumea asta sunt bogăția și puterea.

Abia apucă să rostească ultimul cuvânt, și dispăru. Jăratecul se stinsese în sobă, răcoarea nopții începea să mă pătrundă, și tâmplele îmi svâcneau dureros.

* * *

Marii scriitori nu au sufletul josnic. Ei își iubesc profund pe semenii lor. Sunt generoși. Își lărgesc mereu inima. Sunt solidari cu toate suferințele altora. Marele lor gând e să le aline. Li-e milă de bieții actori cari joacă tragedia comică sau comedia tragică a destinului.

Mila, numai mila, e însăș fondul geniului lor.

*
* *

Nu împărtășesc deloc sentimentele răutăcioase ale vodevilișilor față de doctorese. Dacă o femeie are vocația științei, ce drept avem noi să-i imputăm că și-a urmat chemarea? Cum s'o mustrăm pe aceea nobilă, și blândă și înțeleaptă Sophie Germain, care a preferat grijilor casnice și familiare, meditările solitare închinate algebrei și metafizicei? Oare știința nu-și poate avea și ea, ca și religia, fecioarele și preotesele ei? Dacă nu e cuminte să vrem instruirea tuturor femeilor e mai cuminte oare să le interzicem la toate înaltele speculații ale cugetării? Și, din punct de vedere strict practic, oare știința nu este ea, în anumite cazuri, pentru femeie, o resursă neprețuită? Pentrucă avem astăzi mai multe institutoare decât e nevoie, trebue oare să aruncăm cu piatra în tinerele fete care se consacră învățământului, cu toată cruda inepție a programelor și cu toată justiția inică a concursurilor? Fiindcă li s'a recunoscut de când lumea femeilor o divină îndemânare în îngrijirea bolnavilor, fiindcă pretutindeni și totdeauna ele au fost cele cari mângâiau și cari lecuiau toate relele, fiindcă dintre ele societatea își recrutează moașele și infirmierele, cum să nu le lăudăm pe acelea cari, nemulțumite numai

cu ucenicia medicinei, duc până la doctorat studiile lor medicale, înălțându-se astfel ele singure în demnitate și în autoritate.

N'ar trebui să ne lăsăm târîți niciodată de ura legitimă împotriva prețioaselor și a pedantelor. Știu că nimic nu e mai odios pe lume ca o pedantă. In ce privește însă prețioasele, ar fi drept să facem o deosebire. O distincție, chiar căutată, nu stă rău totdeauna, și un anumit gust în alegerea cuvintelor nu poate să strice unei femei. Dacă doamna de Lafayette e o prețioasă (și pe vremea ei trecea ca atare), eu nu mai pot urî prețioasele. Fără îndoială că orice afectare e detestabilă, cea a gospodinelor ca și cea a scriitoarelor; dar într'o societate ca aceea vizată de Proudhon, în care toate femeile ar fi bucătărese sau spălătorese, n'ar mai fi nici o bucurie să trăești. Admit că e mai puțin firesc, și, prin urmare, mai puțin grațios pentru femei să compue cărți decât să se joace de-a comedia, dar o femeie care are darul scrisului ar păcătui să nu scrie, mai ales dacă asta nu-i încurcă viața. Gândiți-vă apoi că ea va putea găsi un neprețuit prieten în modesta călimară, atunci când, pășind pragul maturității, va intra în vârsta dureroasă a amintirilor. E netăgăduit că, dacă femeile nu scriu mai bine ca bărbații, în orice caz ele scriu altfel și că, lasă uneori să întârzie printre pagi-

nile înegrite de ele ceva din graţia lor divină. Intru cât mă priveşte, voiu rămâne totdeauna recunoscător doamnei de Caylus şi doamnei de Staal-Delaunay că ne-au lăsat câteva picături de cerneală nemuritoare.

Ar fi cea mai puţin filosofică dintre idei să ne închipuim că ştiinţa poate să intre în sistemul moral al unei femei sau al unei fete ca un corp strein, ca un element perturbator de-o putere incalculabilă. Dar, dacă era firesc şi legitim să urmărim instrucţia tinerelor fete, e de netăgăduit că s'au ales căile cele mai absurde. Din fericire începem să ne dăm seama de greşelile făcute. Ştiinţa e trăsătura de unire dintre om şi natură. Femeile au nevoie ca şi noi de-un anumit capital de cunoştinţe. In felul cum le-am instruit până acum, nu numai că n'am înmulţit raporturile lor cu Universul, dar par'că dinadins le-am separat şi le-am scos afară din natură. Le-am învăţat cuvinte, iar nu realităţi, şi le-am vârît cu deasila în cap nomenclaturi nesfârşite de istorie, de geografie şi de zoologie cari prin ele-însile n'au nici un fel de semnificaţie. Făpturile astea nevinovate au dus astfel povara, peste puterile lor de mare, a unor programe unice, pe cari orgoliul democratic şi patriotismul burghez le-au ridicat ca adevărate monumente ale sărăciei lor de duh.

S'a pornit dela ideia absurdă că un popor e

savant când toată lumea știe aceleași lucruri, ca și cum diversitatea funcțiunilor n'ar atrage după dânsa diversitatea cunoștințelor, și ca și cum ar fi mare ispravă să știe un negustor ceeace știe un doctor în medicină! Ideia asta a fost bogată în erori; în special ea a dat naștere unei alte erori, mai nenorocită încă decât cea dintâi. O seamă de inși și-au închipuit că elementele științelor aplicate pot fi de vre-un folos persoanelor menite să nu urmărească nici aplicările, nici teoria lor. Aceiași oameni și-au dat cu mintea că în anatomie, de pildă, sau în chimie, terminologia avea o valoare proprie, și că era absolut necesar s'o cunoaștem, independent de întrebuințarea pe care i-o dedeau chirurgii și chimiștii. Superstiția asta e tot așa de stupidă ca și aceea a Scandinavilor de-odinioară, care scriau cu caractere runice, fiind ferm convinși că unele cuvinte au în ele o putere atât de mare încât rostindu-le numai, am putea să stingem soarele și să prefacem pământul în pulbere și scrum.

Un zâmbet de milă ne vine pe buze când ne gândim la nenorociții aceea de pedagogi care silesc pe copii să învețe cuvintele unei limbi pe cari aceștia nu vor avea niciodată prilejul s'o audă sau s'o vorbească. Aceștia susțin, caraghioșii! că învață astfel pe copii elementele științelor și că răspândesc în mintea copilelor

lumini asupra a tot ce există. Dar cine nu-şi dă seamă că tot ce răspândesc ei astfel sunt numai tenebre, şi că ar trebui întrebuinţate cu totul alte metode ca să semănăm idei în capetele astea tinere, fragile şi uşoare? Ce metode anume? Arătaţi copiilor în puţine cuvinte obiectivele principale ale fiecărei ştiinţe, scoateţi în evidenţă rezultatele la cari au ajuns, prin câteva pilde izbitoare. Fiţi generalizatori, fiţi filozofi, dar ascundeţi-vă atât de bine filozofia încât să vă socoată oricine tot aşa de simpli ca şi spiritele cărora vă adresaţi. Expuneţi fără jargonuri pretenţioase, în limba vulgară şi comună tuturora, un mic număr de fapte cari să izbească imaginaţia şi să satisfacă inteligenţa. Cuvântul vostru să fie naiv, mare şi generos. Nu vă măguliţi cu ideia că puteţi învăţa pe copii un număr prodigios de lucruri. Aţâţaţi-le doar curiozitatea. Mulţumiţi-vă să le deschideţi spiritele, fără să le supra-încărcaţi. Puneţi numai scânteia. Dela sine se vor aprinde, acolo unde înclinaţiile sunt mai inflamabile.

Şi dacă scânteia se stinge, dacă anumite inteligenţe sunt osândite să rămână obscure, cel puţin nu le veţi fi ars. Vecinic vor fi ignoranţi printre noi. Trebue să respectăm toate naturile şi să lăsăm simplicităţii pe cele cari-i sunt hărăzite. Mai ales pe fete ar trebui să le lăsăm, pentrucă cea mai mare parte dintre ele îşi pe-

trec viața pe pământ cu îndeletniciri cari le cer cu totul altceva decât idei generale și cunoștințe tehnice. Dacă ar fi după mine, aș vrea ca învățământul pe care-l dăm fetelor să fie mai ales o discretă și dulce solicitare.

* * *

Ingăduiți bieților oameni să nu-și pună totdeauna de acord maximele cu sentimentele lor. Să tolerăm chiar fie-căruia dintre noi să se poată folosi de două sau trei filozofii, fiindcă n'avem nici un cuvânt să credem că una singură din ele e bună, afară doar numai dacă doctrina e opera noastră. Singuri inventatorii pot fi scuzabili când sunt părtinitori. Tot așa cum ținuturile întinse au climaturile cele mai diferite, spiritele vaste închid în ele contradicții nenumărate.

* * *

Când drumurile sunt înflorite, nu întrebați unde duc. Vă dau sfatul ăsta în ciuda înțelepciunii vulgare, și călăuzit de-o înțelepciune superioară. Nimeni dintre noi nu cunoaște țelurile vieții. Ca să aflu calea cea dreaptă, am întrebat pe toți cei cari, preoți, savanți, vrăjitori sau filozofi, pretind că cunosc geografia Necunoscutului. Nici-unul din ei n'a fost în stare să-mi arate drumul cel bun. Deaceea calea pe care o prefer e cea a cărei ulmi se înalță

mai stufoși spre un cer mai zâmbitor. Sentimentul frumosului mă conduce. Cine poate fi sigur că va găsi o călăuză mai înțeleaptă?

* * *

Un artist cu adevărat mare poartă într'însul instinctul frumos al vieții. Creiază dar nu distruge.

* * *

In sufletele frumoase, o divină indulgență se strecoară printre toate furiile pasiunilor deslănțuite. Dacă-i adevărat că nu există dragoste fără ură, e tot așa de adevărat că nu poate exista ură fără un pic de milă.

* * *

Nu-l plânge! Proclamă-l mai curând fericit. El a avut partea cea mai bună din toate lucrurile lumii acesteia: a știut să admire.

* * *

Numai un sceptic poate fi bun cetățean. Un sceptic nu se revoltă niciodată împotriva legilor, fiindcă niciodată n'a sperat că oamenii pot face și legi bune.

* * *

Nu există o critică obiectivă, tot așa cum

nu există o artă obiectivă. Toți cei cari se măgulesc cu gândul că și-au pus în operele lor și altceva decât pe ei înșiși, sunt victimele celei mai falacioase dintre iluzii. Strictul adevăr e că nu putem eși niciodată din noi înșine. E una din marile noastre mizerii. Ce n'am da să putem vedea măcar odată cerul și pământul prin ochii cu fațete ai unei muște, sau să înțelegem natura cu creerul vâscos și simplu al unui orangutan? Dar asta nu ni-e îngăduit. Nu vom putea niciodată, asemenea lui Tiresias, să fim bărbați, amintindu-ne în acelaș timp c'am fost femei. Suntem închiși în ființa noastră ca într'o temniță perpetuă. Deaceea cred că cel mai bun lucru ce-l avem de făcut, e să recunoaștem de bună-voe condiția asta nenorocită, și să mărturisim că vorbim de noi înșine ori decâte ori n'avem puterea să tăcem din gură.

Despre Miracol.

Nu trebue să spunem: Miracolul nu există pentrucă n'a fost dovedit. Credincioșii vor putea totdeauna în cazul ăsta să ceară o cercetare mai desăvârșită. Adevărul e că miracolul n'ar avea cum să fie constatat nici azi, nici mâine, fiindcă a constata un miracol va însemna totdeauna să invoci o concluzie prematură. Un instinct profund ne spune că tot ceeace natura

cuprinde în sânul ei e în conformitate cu legile ei cunoscute sau misterioase. Dar, chiar dacă şi-ar înăbuşi într'însul orice presentiment, omul nu va putea să spună niciodată: „Cutare fapt e aşezat dincolo de graniţele naturii". Explorările noastre nu vor merge niciodată până acolo. Şi, dacă e însăş esenţa miracolului să scape ori cărei cunoaşteri, atunci orice dogmă care-l atestă invocă un martor insesizabil, care va da bir cu fugiţii până la consumarea veacurilor.

Miracolul e o concepţie puerilă care nu poate să mai dăinuiască de îndată ce spiritul începe să-şi facă prin el însuş o reprezentare sistematică a naturii. Înţelepciunea greacă nici nu putea măcar să-l conceapă. Hipocrat spunea, vorbind de epilepsie: „Răul acesta e numit divin, dar toate boalele sunt divine şi vin de-opotrivă dela zei". Hipocrat vorbea ca un filozof naturalist. Raţiunea omenească e mai puţin sigură astăzi. Ceeace mă supără în deosebi e când aud spunându-se: „Nu cred în miracole pentrucă nici unul n'a fost dovedit."

In August trecut, fiind la Lourdes, am vizitat grota de pereţii căreia sunt atârnate nenumărate cârje lăsate de damblagii şi paralitici ca tot atâtea dovezi de vindecare. Tovarăşul meu de drum, arătându-mi cu degetul trofeele astea de spital, mi-a şoptit la ureche:

— Un singur picior de lemn ar fi mai demonstrativ.

Era un cuvânt de bun-simț; din punct de vedere filozofic, însă piciorul de lemn n'ar avea mai multă valoare decât o simplă cârjă. Dacă un observator cu spirit într'adevăr științific ar fi chemat să constate că piciorul tăiat al unui om a crescut de-odată la loc într'o piscină sau aiurea, el n'ar striga: „Iată un miracol!" Ci ar spune: „O observație până acum unică tinde să ne sugereze impresia că în circumstanțe încă nedeterminate, țesăturile unui picior omenesc au proprietatea să se reconstituiască întocmai labele unui homar, ca picioarele unui rac, sau ca o coadă de șopârlă, dar cu mult mai repede. Faptul acesta care face parte din natură e în contradicție aparentă cu alte fapte tot atât de naturale. Contradicția asta însă e izvorâtă din ignoranța noastră, și ceeace vedem limpede acum e că fiziologia animalelor trebue refăcută sau, mai curând, că n'a fost făcută niciodată. Nu-i de mirare dealtfel. Abia sunt două sute de ani de când ni-e cunoscută circulația sângelui. Și nu e decât un veac decând știm ce este respirația."

Omul care ar vorbi astfel ar da dovadă, recunosc, de oarecare fermitate. Dar savantul nu trebue să se mire de nimic. E drept dealtminteri că nici unul din ei n'a trecut printr'o asemenea

încercare și că putem trăi liniștiți fără teama unei minuni de felul ăsta. Vindecările miraculoase pe cari medicii au putut să le constate intră foarte bine în cadrul fiziologiei. Până în zilele noastre mormintele și moaștele sfinților, fântânile și grotele sacre n'au vindecat niciodată decât bolnavi atinși de afecțiuni sau curabile sau susceptibile de-o lecuire vremelnică. Dar chiar dacă am vedea pe-un om înviind din morți, miracolul tot n'ar fi o dovadă decât dacă am ști ce e moartea și ce e viața, lucruri pe cari n'o să le știm niciodată.

Unii definesc miracolul: o derogare dela legile naturii. Dar noi nu cunoaștem aceste legi; cum am putea prin urmare să știm că ne abatem dela dânsele?

— Totuș, cunoaștem câteva.

— Da, e-adevărat, am surprins unele raporturi dintre lucruri. Dar, nefiind stăpâni pe toate legile naturale, nu suntem stăpâni pe nici una, deoarece toate se înlănțuesc între ele.

— S'ar putea însă să constatăm miracolul în vre-una din seriile acelea de raporturi pe cari am izbutit să le surprindem.

— Nici asta nu se poate cu certitudine filozofică. De-altfel tocmai seriile care ne apar mai fixe și mai bine determinate, sunt cele pe cari miracolul le întrerupe mai puțin. Miracolul nu întreprinde nimic, de pildă, împotriva meca-

nicei cereşti. Puterea lui n'are nici o trecere pe lângă drumul aştrilor, şi niciodată nu va putea să grăbească sau să întârzie cu-o singură clipă o eclipsă calculată. Dimpotrivă, e la largul lui în tenebrele patologiei interne şi se desfată cu predilecţie mai ales în tovărăşia boalelor nervoase. Dar să nu amestecăm o simplă chestie de fapt cu marea chestie de principiu. In principiu, savantul nu are pregătirea să constate un fapt supranatural. Această constatare presupune o cunoaştere totală şi absolută a naturii, pe care el n'o are şi n'o va avea nici când, şi pe care nimeni n'a avut-o până acum pe lume. Aşa că, dacă nu putem da crezare celor mai renumiţi dintre oculiştii noştri, atunci când ar fi vorba de vindecarea miraculoasă a unui om, cum aţi vrea să credem pe cuvânt pe sfântul Marc sau pe sfântul Matei, cari numai oculişti n'au fost? Miracolul e prin definiţie cu neputinţă de admis şi de cunoscut.

Savanţii nu pot în nici un caz să ateste că un fapt este în contradicţie cu orânduirea universală, adică cu necunoscutul divin. Dumnezeu însuş n'ar putea s'o facă decât stabilind o jalnică distingere între manifestările generale şi manifestările particulare ale activităţii lui, recunoscând astfel că e silit din când în când să-şi îndrepte cu timiditate opera, şi lăsând să-i scape mărturisirea umilitoare că greoaia maşină pe

care-a pus-o în mișcare are nevoie la tot ceasul, ca să meargă șchiopătând, de intervenția fabricantului.

Știința e în măsură, dimpotrivă, să readucă la datele științei pozitive fapte cari păreau că scapă controlului ei. Ea izbutește uneori, și în chip fericit, să descopere numai în cauze fizice explicarea unor anumite fenomene considerate vreme îndelungată ca miraculoase. Pe mormântul diaconului Paris, ca dealtfel și'n alte locuri sfinte, s'au constatat vindecări radicale ale măduvei șirei spinării. Vindecările astea nu mai minunează azi pe nimeni, decând se știe că histeria simulează câteodată leziuni ale coloanei vertebrale.

Că o nouă stea a putut să apară personagiilor acelora misterioase pe cari Evanghelia le numește Magi (presupun faptul istoricește stabilit) era, de sigur, un miracol pentru astrologii evului mediu, cari credeau că firmamentul, țintuit de stele, nu este supus niciunei vicisitudini. Dar, reală sau fictivă, steaua Magilor nu mai e azi miraculoasă pentru noi cari știm că adâncurile cerului sunt vecinic frământate de nașterea și de moartea a nenumărate universuri, și cari am văzut, în 1866, o stea aprinzându-se de-odată în Coroana boreală, strălucind aproape o lună, și stingându-se treptat apoi.

Steaua asta nu anunța un nou Mesia; ea mărturisea numai că la o infinită distanță de pământul nostru o conflagrație spăimântătoare mistuia o lume în câteva zile, sau, mai exact, c'o mistuise altădată, fiindcă raza de lumină care ne aducea vestea dezastrului acestuia ceresc era de cinci veacuri poate pe drum, sau poate că și mai de demult.

V'aduceți aminte de miracolul din Bolsena, imortalizat într'una din *Stanze*-le lui Raphael. Un preot incredul celebra liturghia; de-odată, anafora pe care o frângea pentru sfânta cuminecătură, păru acoperită de sânge. Nu mai departe decât acum zece ani toate Academiile din lume ar fi fost în mare încurcătură ca să explice un fapt atât de straniu. Astăzi nici nu mai suntem măcar ispitiți să-l negăm, decând cu descoperirea unei ciuperci microscopice ale cărei colonii, răspândite în pâine sau în aluaturi, au înfățișarea sângelui închegat. Savantul care-a descoperit-o, gândindu-se cu drept cuvânt că petele roșii de pe anafora din Bolsena erau pricinuite de dânsa, a botezat-o ciuperca: *micrococcus prodigiosus*.

Se va găsi totdeauna o ciupercă, o stea sau o boală, pe cari știința omenească nu le cunoștea încă; și deaceea, în numele eternei noastre ignoranțe, ea va trebui să nege totdeauna orice miracol și să spună de cele mai mari mi-

nuni, ca și de anafora din Bolsena, ca și de steaua Magilor, ca și de paraliticul vindecat: ori este, ori nu este miracol, și dacă este, e în rânduiala firească a lucrurilor, și prin urmare natural.

* * *

Ceeace ne face bănuitori în materie de estetică e că totul poate fi demonstrat prin raționament. Zenon din Eleea a demonstrat că săgeata care sboară stă pe loc. De sigur, se poate dovedi și contrariul, deși la drept vorbind cu mult mai greu. Căci raționamentul rămâne cu gura căscată în fața evidenței, și se poate spune că totul e demonstrabil, afară de ceeace simțim instinctiv că este adevărat. O argumentare strânsă asupra unui subiect complex nu va dovedi niciodată altceva decât abilitatea spiritului care argumentează. Pe semne că oamenii or cam fi bănuind ei adevărul acesta mare, de oarece nu se lasă niciodată guvernați de rațiune. Ceeace-i mână sunt sentimentele și instinctele. Stăpânile lor sunt pasiunile: ura, iubirea și mai presus de toate frica salutară. Religiile au mai multă trecere în ochii lor decât filozofiile, și prin raționament nu urmăresc altceva decât să justifice pornirile lor urâte și faptele lor rele, ceeace e rizibil, dar scuzabil. Operațiile cele mai instructive sunt îndeobște

acelea în cari reuşesc mai bine, şi natura s'a întemeiat numai pe ele ca să asigure conservarea vieţii şi perpetuarea speciei. Sistemele filozofice s'au impus prin geniul autorilor lor, deşi nu s'a recunoscut niciodată în vre-unul din ele adevărul care să-i asigure întâetatea. In morală toate părerile au fost susţinute, şi dacă unele par că's de acord între ele, e pentrucă mulţi dintre moralişti au avut grija să nu jignească sentimentul vulgar şi instinctul comun. Raţiunea pură, dacă n'ar fi ascultat-o decât pe dânsa, i-ar fi condus pe căi diferite la concluziile cele mai monstruoase, aşa cum s'au petrecut lucrurile în anumite secte religioase şi cu anumite erezii ai căror autori, exaltaţi de singurătate, au disprețuit consimţământul necugetat al oamenilor. Se pare că raţiona foarte bine acea doctă cainită care, socotind creaţiunea iremediabil rea, învăţa pe discipoli să ofenseze legile fizice şi morale ale lumii, la fel cu criminalii şi mai ales după pildele date de Cain şi de Iuda. Raţiona bine, dar morala ei era abdominabilă. Adevărul sfânt şi salutar care se găseşte la baza tuturor religiilor, e că el e-o călăuză mai sigură pentru om decât toate raţionamentele, şi că în toate trebue să ascultăm glasul inimei.

In estetică, adică în nouri, se poate argumenta mai mult şi mai bine decât în orice alt

domeniu. Față de estetică mai ales trebue să fim prudenți. In deosebi când e vorba de ea să ne temem de orice: de indiferență ca și de parțialitate, de răceală ca și de pasiune, de știință ca și de ignoranță, de artă, de spirit, de subtilitate, și de inocența mai de temut încă decât vicleșugul. In domeniul esteticei să ne ferim de sofisme, mai ales când sunt frumoase, și printre ele sunt câteva admirabile. Să nu ne încredem nici chiar în spiritul matematic, atât de perfect, atât de sublim, dar de-o delicatețe atât de mare încât mașinăria asta nu poate lucra decât în vid și e de-ajuns un grăunte de nisip printre ruajurile ei, ca să i le sfarâme. Te cutremuri gândindu-te până unde un asemenea grăunte de nisip poate să târască un creer matematic. Aduceți-vă aminte de Pascal! Estetica nu se întemeiază pe nimic solid. E o cetate clădită în aer. Ni se spune că se sprijină pe etică. Dar nu există etică. Nu există sociologie. Biologia nu există nici atât. Concepția că științele sunt definitiv fixate n'a existat decât în capul d-lui Auguste Comte, ale cărui opere sunt simple profeții. Când biologia va fi constituită, adică peste câteva milioane de ani, poate că atunci se va putea construi și-o sociologie. Pentru asta va mai fi nevoie de alte numeroase veacuri; și-abia după aceea ar fi însfârșit posibil să se creieze pe baze temeinice o știință

estetică. Dar atunci planeta noastră va fi trecut de mult pragul bătrâneții și va fi aproape de încheerea destinului ei. Soarele, ale cărui pete ne neliniștesc, cu drept cuvânt, încă de pe acum, nu va mai arăta pământului decât un disc de-un roșu sumbru, pe jumătate acoperit de scoici opace și cei din urmă oameni, ghemuiți în fundul cavernelor, se vor gândi mai puțin să discute esența frumosului decât să-și ardă în tenebre ultimele lor bucăți de cărbune, mai înainte de-a se prăbuși în gheșurile eterne.

Pentru întemeerea criticei, ni se vorbește de tradiție și de-un consimțământ universal. Dar nici una din ele nu exortă. E drept că o opinie aproape generală favorizează anumite opere. Predilecția asta însă e efectul prejudecăților, și nici decum al unei alegeri sau al unei preferințe personale. Operile pe cari toată lumea le admiră sunt acelea pe cari nimeni nu le citește. Le primim ca pe o sarcină prețioasă, și-o trecem altora la rândul nostru fără să ne prea uităm ce cuprinde într'însa. Credeți oare într'adevăr că e vre-un pic de libertate în aprobarea pe care o dăm clasicilor greci, latini și chiar clasicilor francezi? Dar interesul pe care-l trezește în noi cutare operă contimporană, pe când cutare alta ne lasă reci, credeți oare că e mai liber? Nu e și el determinat de nenumărate circumstanțe cu totul streine de cuprinsul acestor

opere, și dintre cari principala e spiritul de imitație, așa de puternic la om, ca și la animale? Spiritul acesta de imitație ne e necesar totuș, ca să trăim fără prea multe bâjbâeli; îl purtăm în toate faptele noastre, și el domină simțul nostru estetic. Fără dânsul părerile în materie de artă ar fi mai înțelepte decât sunt astăzi. Numai printr'însul o operă care, nu importă din ce motive, a găsit la început câteva sufragii, culege în urmă altele mai numeroase. Singure cele dintâi erau libere; toate celelalte nu fac decât să imite. Acestora le lipsește spontaneitatea, simțul, valoarea, caracterul. Și totuș prin numărul lor fac glorie. Indeobște totul atârnă de-un foarte mic început. Deaceea și vedem că lucrările disprețuite la nașterea lor, au puține șanse să placă mai târziu, și dimpotrivă operele celebre dela început își păstrează îndelung reputația și se bucură de stima generală chiar atunci când nimeni nu le mai pricepe. Ceeace dovedește îndeajuns că acordul e un pur efect al prejudecății, e că dispare odată cu dânsa. S'ar putea cita exemple nenumărate. N'o să povestesc decât unul singur. Acum vre-o cincisprezece ani, cu prilejul examenului de admitere la voluntariatul de un an, examinatorii militari au dat candidaților să copieze o pagină nesemnată care, citată de diferite ziare, a stârnit veselia generală și-a excitat râsul cititorilor ce-

lor mai cultivați. — „De unde au scos militarii ăștia, se întreabă fie-care, niște fraze așa de extravagante și de ridicole?“ Militarii le scoseseră totuș dintr'o carte foarte frumoasă. Era o pagină de Michelet, și dintre cele mai bune, din epoca cea mai fecundă a lui Michelet. Domnii ofițeri aleseseră faimoasa descripție a Franței cu care marele scriitor își închee primul volum al *Istoriei* lui, și care este una din paginele cele mai reputate. *„In latitudine, zonele Franței se deosebesc lesne prin roadele lor. La nord, câmpiile joase și grase ale Belgiei și ale Flandrei, cu semănăturile lor de in, de rapiță și de hamei, acest producător de vin amar al ținuturilor nordice, etc., etc.“* Am văzut cunoscători cari râdeau pe înfundat de stilul acesta, pe care-l credeau al vre-unui căpitan eșit la pensie. Cel care râdea mai cu poftă era un mare zelator al lui Michelet. Pagina citată e admirabilă, firește, dar, ca să fie admirată cu consimțământul tuturora, mai avea nevoie pe de-asupra să fie și semnată. Dealtfel aidoma se petrec lucrurile cu toate paginile scrise de-o mână omenească. In schimb, tot ce poartă iscălitura unui mare nume, de cele mai dese ori va fi lăudat orbește. Victor Cousin descoperea în Pascal pasagii sublime cari, cum s'a recunoscut mai târziu, erau erori de-ale copiștilor. Așa, de pildă, cădea în extaz citând faimoasele „prescurtări de abi-

suri" cari, în realitate, sunt datorite unei lecturi greșite. Nimeni nu și-ar închipui pe d-l Victor Cousin, admirând „prescurtările de abisuri" ale vre-unui scriitor contimporan. Rapsodiile unui Vrain Lucas au fost primite cu entuziasm de Academia de Științe care le-a crezut scrise de Pascal și de Descartes. Ossian părea egalul lui Homer când lumea și-l închipuia tot atât de antic. De când se știe că e Mac-Pherson n'avem destul dispreț pentru dânsul.

Când oamenii au admirații comune, și când fiecare își arată motivele admirației, concordia se schimbă repede în discordie. In aceeaș carte ei aprobă lucruri contrare, cu neputință să se găsească împreună. Ar fi o lucrare extrem de interesantă, aceea a istoriei variațiilor criticei asupra câtorva din operile cari au preocupat în deosebi omenirea, ca: *Hamlet, Divina Comedie* sau *Iliada. Iliada* ne încântă azi prin caracterul acela barbar și primitiv pe care-l descoperim într'însa cu toată buna-credință din lume. In veacul al XVII, Homer era lăudat pentrucă observase riguros regulile epopeei. „Fiți încredințați, spunea Boileau, că dacă Homer s'a servit de cuvântul câine, e pentrucă acest cuvânt e nobil în grecește." Asemenea idei ne par azi ridicole. Tot așa de ridicole vor părea poate și ideile noastre peste două sute de ani, fiindcă la urma-urmei nu se poate pune în rân-

dul adevărurilor eterne afirmația că Homer e barbar și că barbaria e admirabilă. Pe tărâmul literaturii nu există o singură părere care să nu poată fi lesne combătută printr'o părere contrastă. Cine ar fi în stare să termine vre-odată cearta cântăreților din flaut?

Trebue așa dar să renunțăm definitiv la estetică și la critică? Nu spun asta. Dar trebue să înțelegem că amândouă sunt arte și să punem într'însele farmecul și pasiunea fără de cari nu există artă adevărată.

* * *

In Câmpiile Elisee.

M'am trezit de-odată înfășurat de tenebre mute în mijlocul cărora abia întrezăream forme necunoscute cari mă umpleau de oroare. Incetul cu încetul, obicinuindu-mi-se ochii cu obscuritatea, am putut să disting, pe malul unui fluviu care-și rostogolea valurile ca de smoală, umbra spăimântătoare a unui om cu coif asiatic pe cap și ținând o lopată pe umăr. Am recunoscut într'însul pe ingeniosul Ulyse. O barbă decolorată îi atârna de obrajii scofâlciți. L'am auzit suspinând cu glas aproape stins:

— Mi-e foame. Nu mai văd înaintea mea, și sufletul mi-e greu ca negurile cari se târăsc în tenebre. Cine-mi va da să beau sânge negru, ca să-mi aduc aminte de corăbiile mele vopsite

cu chinovar, de nevasta mea neprihănită și de mama mea?

Auzind cuvintele astea, mi-am dat seama că mă aflu în Infern. Am căutat să-mi călăuzesc pașii cât mai bine, folosindu-mă de descripțiile poeților, și m'am îndreptat către o pajiște peste care se lăsa o lumină palidă și dulce. După vre-o jumătate de ceas de mers, am dat peste mai multe umbre cari discutau între ele în mijlocul unui câmp de asfodele. Se găseau acolo sufletele din toate vremurile și de toate neamurile, și-am recunoscut pe câțiva din marii filozofi ai lumii stând alături de niște bieți sălbateci. Ascuns în umbra unui mirt am ascultat convorbirea lor. L-am auzit mai întâi pe Pyrhon, întrebându-se, cu glas blajin și cu mâinile pe hârleț ca un bun grădinar:

— Ce este sufletul?

Umbrele care-l împresurau i-au răspuns aproape în acelaș timp.

Divinul Platon a rostit cu subtilitate:

— Sufletul e triplu. Avem un suflet grosolan în pântece, un suflet iubitor în piept și îndărătul frunții un suflet rațional. Sufletul e nemuritor. Femeile n'au decât două suflete. Le lipsește rationalul.

Un părinte al sinodului din Macon i-a răspuns:

— Platon, vorbești ca un idolatru. Sinodul

din Macon, cu majoritate de glasuri, a acordat femeii, în 585, un suflet nemuritor. Dealtfel femeia e și ea om, deoarece pe Iisus Hristos, care s'a născut dintr'o femeie, Evanghelia îl numește Fiul Omului.

Aristot ridică din umeri și, cu respectuoasă fermitate, se adresă lui Platon:

— După socotelile mele, o Platon, am găsit că omul ca și animalele are cinci suflete: 1) nutritivul, 2) sensitivul, 3) motricele, 4) apetitivul, 5) raționalul. Sufletul e însăși forma trupului. El îl face să piară pierind el însuși.

Părerile se opuneau astfel unele altora.

Origen

Sufletul e material și figurat.

Sfântul Augustin

Sufletul e incorporal și nemuritor.

Hegel

Sufletul e un fenomen contingent.

Schopenhauer

Sufletul e o manifestare vremelnică a voinței.

Un Polinezian

Sufletul e o suflare, și când m'am văzut în pragul morții, mi-am strâns nasul cu degetele,

ca să-mi opresc sufletul în timp. Dar n'am strâns destul de tare. Şi-am murit.

O Floridiană

Eu am murit din facere. Cei din jurul meu mi-au pus pe gură mâna micuță a copilului, ca să oprească pe buze sufletul mamei lui. Dar era prea târziu. Sufletul mi-a scăpat printre degetele bietului meu copil.

Descartes

Am stabilit odată pentru totdeauna că sufletul e spiritul. Intru cât privește soarta lui după moarte, întrebați-l pe d-l Digby, care a tratat pe larg chestia asta.

Lamettrie

Unde e acest domn Digby? aduce-ți-l!

Minos

Domnilor, voiu porunci să fie căutat cu grijă în toate regiunile Infernului.

Marele Albert

Trei-zeci de argumente s'au găsit împotriva imortalității sufletului, și treizecișișase pentru, deci o majoritate de șase argumente în favoarea afirmativei.

Ciorap-de-piele

Spiritul unui şef curagios nu moare niciodată, şi nici securea, şi nici luleaua lui.

Rabinul Maimonide

Scris este: „Cel rău va pieri, şi nu se va alege nimic dintr'însul."

Sfântul Augustin

Te înşeli, rabine Maimonide. Căci scris este: „Osândiţii vor ispăşi păcatele în focul Gheenei."

Origen

Da, Maimonide se înşeală. Păcătosul nu va fi distrus ci va fi micşorat; el va ajunge din ce în ce mai mic, până ce va fi imperceptibil. Asta e soarta celor blestemaţi. Pe când sufletele sfinte se vor pierde în D-zeu.

Jean Scott

Moartea face să reintre făpturile în D-zeu, aşa cum sunetele se topesc în aer.

Bossuet

Origen şi Jean Scott ţin aici cuvântări muiate în veninul de pierzanie al ereziei. Ceeace spun Scripturile de chinurile iadului, trebue luat în sensul strict şi literal al cuvintelor. Vecinic vii şi vecinic muribunzi, nemuritori pentru chinu-

rile lor, prea tari ca să moară, prea slabi ca să îndure, cei osândiți la focul gheenei vor geme etern în așternuturi de flăcări, sfâșiați de furioase și iremediabile dureri.

Sfântul Augustin

Da, adevărurile astea trebuesc luate în sens literal. Carnea cea adevărată a păcătoșilor va pătimi în veacul veacurilor. Nici pruncii morți în ziua nașterii sau în pântecele mamii lor nu vor fi iertați de chinurile iadului. Așa cere justiția divină. Dacă ne vine greu să credem că trupuri linse de flăcări nu se consumă niciodată, de vină e ignoranța noastră, și pentrucă nu știm că sunt cărnuri cari se păstrează în foc. Așa de pildă e carnea fazanilor. Am experimentat-o eu însumi la Hippona, unde bucătarul meu, pregătindu-mi una din pasările astea, mi-a dat să mănânc jumătate dintr'una. După cincisprezece zile i-am cerut jumătatea cealaltă, pe care am găsit-o tot bună de mâncat. Ceeace dovedește că focul o conservase, așa cum va conserva și trupurile celor osândiți.

Sumangola

Tot ce e dat urechilor mele să audă e negru de tenebrele Occidentului. Adevărul adevărat e că sufletele trec prin diverse trupuri până să pătrundă în prea-fericita Nirvana, care pune

capăt tuturor suferințelor trupești. Gautama a trecut prin cincisutecincizeci de incarnații până să ajungă el însuș Buda. Rând pe rând a fost rege, sclav, maimuță, elefant, corb, broască, platan, etc.

Ecclesiastul

Oamenii mor asemenea dobitoacelor și menirea lor este aceeaș. Așe precum omul moare, la fel mor și dobitoacele. Și omul și ele răsuflă în acelaș chip, și nimic n'are omul mai mult decât vita.

Tacit

Cuvintele astea se potrivesc în gura unui jidov, crescut pentru sclavie. Intrucât mă privește, voiu vorbi ca roman: sufletul marilor cetățeni nu piere niciodată. Iată ce ni-e îngăduit să credem. Dar ar fi să jignim pe nedrept maestatea zeilor dacă am presupune că poți acorda nemurirea sufletelor de sclavi și de liberți.

Cicerone

Vai! fiul meu, tot ce se spune despre infernuri e o țesătură de minciuni. Mă întreb adesea dacă eu însumi voiu fi nemuritor altfel decât prin amintirea consulatului meu, care va dura cât lumea.

Socrat

Cât despre mine, eu cred în nemurirea sufletului. E o posibilitate fericită, o speranță cu care e cuminte să ne încântăm noi înșine.

Victor Cousin

Scumpul meu Socrat, nemurirea sufletului pe care am demonstrat-o cu destulă elocvență e mai înainte de orice o necesitate morală. Căci virtutea e un admirabil subiect de retorică, și dacă sufletul nu e muritor virtutea nu va fi răsplătită. Și D-zeu n'ar mai fi D-zeu dacă n'ar avea în sfânta lui pază cuvântările mele morale.

Seneca

Astea să fie oare maximele unui înțelept? Ia aminte, filozof din țara Galilor, că răsplata faptelor bune e numai aceea că le-am făcut și că nici un preț demn de virtute nu se găsește în afară de ea însăș.

Platon

Cu toate astea sunt pedepse și recompense divine. In ceasul morții, sufletul celui rău trece în corpul unui animal inferior, cal, hipopotan sau femeie. Sufletul înțeleptului ia loc în carul zeilor nemuritori.

Papinian

Platon pretinde că în viața viitoare, justiția zeilor va îndrepta erorile justiției omenești. Eu cred, dimpotrivă, că e bine și înțelept ca indivizii cari în viața lor pământească au fost osândiți pe nedrept de magistrați supuși erorilor, dar prin sentințe regulate și pronunțate în deplină competință, să suporte mai departe pedeapsa în chinurile infernului; aceasta e în primul rând în interesul justiției omenești, și-ar fi s'o slăbim dacă am proclama că hotărîrile ei pot fi casate de înțelepciunea divină.

Un eschimos

Dumnezeu e nesfârșit de bun cu cei bogați și neîndurat cu cei săraci. Asta înseamnă că iubește pe bogați și că pe săraci nu-i iubește. Și pentrucă iubește pe bogați îi va primi în împărăția cerurilor, și pentrucă nu iubește pe săraci îi va trimite în fundul iadului.

Un budist chinez

Aflați că fie-care om are două suflete, unul bun, care se va împreuna cu Dumnezeu, altul rău, care va îndura toate chinurile.

Bătrânul din Tarento

O! voi, cărora vi-e dată înțelepciunea, răs-

pundeți unui bătrân prieten al grădinilor: să aibă oare și animalele un suflet?

Descartes și Malebranche

Firește că nu. Animalele sunt niște mașini.

Aristot

Sunt animale, și au un suflet ca și noi. Sufletul acesta e croit pe măsura organelor lor.

Epicur

O! Aristot, pentru propria lor fericire, spune-le că sufletul acesta e ca și al nostru, pieritor și supus morții. Și voi, umbre scumpe, așteptați cu răbdare în grădinile astea, vremea când veți pierde pe de-a'ntregul, odată cu voința crudă de a trăi, însăș viața și mizeriile ei. Până atunci odihniți-vă în pace.

Pyrhon

Ce este viața?

Claude Bernard

Viața e moartea.

— Ce este moartea însă? a întrebat atunci Pyrhon.

Dar nimeni nu i-a răspuns și mulțimea umbrelor s'a depărtat fără sgomot ca negurele aruncate în vânt.

Mă credeam rămas singur în pajiștea de asfodele, când am recunoscut pe Menip după aerul lui de vesel cinism.

— Cum se face, l-am întrebat eu, că morții aceștia, o! Menip, vorbesc de moarte ca și cum ar fi încă pe pământ?

— De bună seamă, mi-a răspuns Menip, pentrucă au mai rămas cu ceva uman și muritor întrânșii. Numai după ce vor intra în neant, vor înceta abia să cugete și să vorbească. Vor fi atunci asemenea zeilor.

Lui Teodor de Wyzewa,
Presbiterul.

Am găsit pe prietenul meu Jean în vechiul presbiter, într'ale cărui ruini locuește de-aproape zece ani. Prietenul meu m'a primit cu bucuria liniștită a unui ermit scăpat de temerile și speranțele noastre, și m'a întovorășit în livada sălbatecă unde, în fiecare dimineață, își fumează luleaua de pământ ars la umbra prunilor acoperiți de mușchi. Acolo, în așteptarea prânzului, ne-am așezat pe o bancă de lemn, în fața unei mese șchioape, la picioarele unui zid părăginit, peste care ramuri de odogaci își legănau ciorchinii lor de flori veștede și fragede în acelaș timp. Lumina umedă a cerului tremura printre frunzele de plopi cari murmurau de-a lungul

aleei. O tristeță infinită și dulce trecea peste capetele noastre, odată cu un convoi de nouri plumburii.

După ce mi-a cerut, printr'un rest de politețe, să-i spun cum stau cu sănătatea și cu treburile mele, Jean mi-a vorbit cu glas tărăgănat și încruntându-și fruntea:

— Deși nu mai citesc nimic de multă vreme, ignoranța nu mi-a fost destul de păzită ca să nu pătrundă unele știri și 'n sihăstria mea. Am aflat astfel că în paginile unui ziar ai combătut cândva pe un profet îndeajuns de prieten al oamenilor, ca să le spue cinstit că știința și inteligența sunt izvorul și fântâna, puțul și cisterna tuturor relelor de cari suferă oamenii pe pământ. Dacă informațiile mele sunt exacte, profetul acesta susține că e de-ajuns să renunțăm la gândire și la cunoaștere ca să facem viața nevinovată sau chiar plăcută, și că nu există altă fericire în lume decât într'o blândă și nepregetată caritate. Înțelepte precepte, maxime salutare, pe care a avut doar păcatul să le exprime și slăbiciunea să le îmbrace într'o limbă frumoasă, fără să-și dea seama că luptând împotriva artei cu artă și-a spiritului cu spirit, e să te condamni tu singur să nu învingi decât pentru spirit și pentru artă. O să recunoști, dragul meu, că eu n'am căzut în contradicția asta lamentabilă, și că am renunțat de bună-voe să gân-

desc și să scriu din ziua când mi-am dat seama că gândirea e vătămătoare și scrisul funest. Înțelepciunea asta mi-a venit, dacă-ți aduci aminte, în 1882, după publicarea unui mic tratat de filozofie care mă costase nopți întregi de muncă și pe care filozofii l-au disprețuit pentrucă era scris cu eleganță. Demonstram într'însul că lumea e ininteligibilă, și m'am supărat totuș când mi s'a răspuns că într'adevăr n'o înțelesesem. Am vrut atunci să-mi apăr cartea; dar, recitind-o n'am izbutit să-i mai regăsesc sensul exact. Constatând cu uimire că eram totașa de obscur ca și toți marii metafiziciani, am socotit că mi se făcea o nedreptate strigătoare refuzându-mi-se măcar o parte din admirația pe care ei o inspiră. Constatarea asta m'a depărtat pentru totdeauna de speculațiile transcedentale. M'am îndreptat atunci spre științele de observație, și am studiat fiziologia. Principiile ei sunt destul de stabile de vre-o treizeci de ani încoace. E deajuns pentru asta să știi cum să fixezi cu ace o broască pe o planșetă de plută și cum s'o spinteci ca să-i observi nervii și inima, care e dublă. Am recunoscut însă repede că, prin metoda asta, ne-ar trebui cu mult mai multă vreme decât ne păsuește viața, ca să descoperim secretele profunde ale organismelor. Am simțit astfel vanitatea științei pure, care, neputând să îmbră-

țișeze decât o parte infinit de mică din lumea fenomenelor, surprinde raporturi prea puțin numeroase ca să alcătuiască un sistem convenabil. M'am gândit o clipă să mă apuc de industrie. Firea mea blajină m'a împiedecat. Nu există o singură întreprindere de care să pot spune cu anticipație că va face mai mult bine decât rău. Cristofor Columb, care, în rasa bunului sfânt Francisc, a trăit și-a murit ca un sfânt, n'ar fi căutat fără doar și poate drumul Indiilor, dacă ar fi prevăzut că descoperirea lui va pricinui masacrul atâtor popoare de pieiroșii, într'adevăr viționase și crude, dar ori-și-cum, sensibile durerii, și că va aduce în dar bătrânei Europe, odată cu aurul Lumei-Noi, boale și crime necunoscute. M'am cutremurat când oameni, dealtfel foarte cumsecade, mi-au propus să mă intereseze în afaceri de tunuri, de pușți și de explozibile în cari ei câștigaseră și bani și onoruri. Am priceput atunci că civilizația, așa cum o numiți voi, nu e altceva decât o barbarie savantă, și m'am hotărît să devin sălbatec. Nu mi-a fost greu să-mi pun planul în aplicare la treizeci de leghe departe de Paris, în ținutul ăsta care se despopulează pe fie-te ce zi. Am văzut, trecând prin sat, cum casele cad în ruine. Mai toți copiii de țărani se îndreaptă spre oraș, și părăsesc un pământ prea îmbucătățit ca să-i mai poată hrăni.

Putem de pe acum să prevedem ziua când un om de afaceri priceput, cumpărând pe nimic toate țarinile astea, va reconstitui marea proprietate și vom vedea poate pe micul cultivator dispărând dela țară, așa cum micul negustor tinde să dispară din marile orașe. Se va întâmpla ce e scris să se întâmple. N'am nici puterea, nici dorința, să împiedec mersul firesc al lucrurilor. Mi-am cumpărat așa dar, cu șase mii de franci, ruinele unui vechi presbiter care are o frumoasă scară de piatră într'un turn și livada asta pe care nu vreau s'o cultiv. Imi petrec vremea urmărind mersul nourilor pe cer sau, lungit în iarbă, zborul leneș al fulgilor de păpădie. Indeletniciri mai înțelepte, poate, decât să diseci broaște sau să creezi noi tipuri de torpiloare.

Când noaptea e frumoasă, și dacă nu mi-e somn, privesc stelele, la cari mă uit cu plăcere decând le-am uitat numele. Nu primesc pe nimeni, nu mă gândesc la nimic. Nu mi-am dat osteneala nici să te atrag în sihăstria mea, nici să te îndepărtez.

Sunt fericit că pot să-ți ofer o omletă, un pahar de vin și câteva țigări. Nu-ți ascund că mi-e mult mai plăcut să dau câinelui, iepurilor și porumbeilor mei hrana lor zilnică. Ea le repară forțele de cari nu se vor servi de-a'ndoaselea, ca să scrie romane menite să tulbure

inimile sau tratate de filozofie cari otrăvesc existența.

Cum vorbea astfel, o copilă, cu obraji îmbujorați, cu ochi de-un albastru șters ca al florilor de nalbă, ne-a adus ouă și o sticlă de vin alb. Mi-am întrebat atunci prietenul dacă împotriva artelor și literaturii avea aceeaș ură ca și împotriva științelor.

— O! nu, mi-a răspuns el: există în arte ceva așa de pueril încât ura se simte desarmată în fața lor. Artele sunt jocuri de copii. Pictorii, sculptorii, mâzgălesc pânze și fac păpuși. Ba chiar s'ar cuveni să fim recunoscători poeților că întrebuințează cuvintele numai după ce le-au golit orice semnificație, dacă nenorociții cari se dedau la jocurile astea nu le-ar lua în serios și dacă n'ar deveni repede odios de egoiști, iritabili, geloși, invidioși, maniaci și demenți. Acultându-i ai crede că gloria va încununa flecărelile lor. Numai după asta poți să vezi că nu-s în toate mințile. Fiindcă dintre toate iluziile cari pot să ia naștere într'un creer bolnav, gloria e cea mai ridicată și cea mai funestă. Cum să nu-ți inspire milă cei cari aleargă după dânsa? Aici, la țară, plugarii cântă de-a lungul brazdelor aceleași cântece pe cari le cântau moșii și strămoșii lor; păstorii, păscându-și turmele la poalele colinelor, sculptează în rădăcini de lemn chipuri de mai multe ori seculare,

și gospodinele, în preajma sărbătorilor religioase, frământă aluatul și fac din el pâinișoare în formă de păsări măestre. Toate astea sunt arte nevinovate, pe cari orgoliul nu le învenințează. Sunt lesne de făcut și pe măsura slăbiciunii omenești. Dimpotrivă, artele orașelor cer eforturi și orice efort e prilej de durere.

Dar ceeace nenorocește, pocește și deformează mai presus de orice pe oameni, este știința, care-i pune în raport cu obiecte prea mari pentru dânșii și alterează adevăratele condiții ale legăturilor lor cu natura. Ea îi excită să înțeleagă când e limpede ca lumina zilei că animalul e făcut să simtă, iar nu să înțeleagă; ea le desvoltă creerul, care e un organ inutil, în dauna organelor cu adevărat folositoare pe cari le avem în comun cu toate dobitoacele; ea ne abate din calea juisărilor, deși o nevoie instinctivă ne împinge spre ele; ea ne chinuește cu vedenii oribile, arătându-ne monștri cari nu există decât printr'însa; ea face micimea noastră măsurând mărimea aștrilor, scurtimea vieții noastre, evaluând bătrânețea pământului, infirmitatea noastră, făcându-ne să bănuim ceeace nu putem nici să vedem, nici să atingem, ignoranța noastră, izbindu-ne mereu de incunoscibil și mizeria noastră înmulțind la infinit curiozitățile omenești fără să le poată satisface vre-odată.

Și nu vorbesc decât de speculațiile ei pure.

Dar când trece la aplicarea lor practică, atunci nu mai inventează decât aparate de tortură și mașini în cari bieții oameni sunt supuși la chinuri neauzite. Vizitează oricare din cetățile noastre industriale, sau coboară-te într'o mină și spune-mi dacă ce vezi acolo nu depășește viziunea infernului așa cum l-au descris teologii cei mai feroci. Și totuș, gândindu-mă bine, mă întreb dacă produsele industriei nu sunt mai puțin vătămătoare săracilor cari le fabrică decât bogaților cari se servesc de ele, și dacă, dintre toate relele vieții, luxul nu e încă cel mai rău. Am cunoscut oameni din toate straturile societății; n'am întâlnit însă ființă mai nenorocită ca o biată femeie din lumea mare, frumoasă și tânără, care cheltuește la Paris, pe rochiile ei, cinci zeci de mii de franci pe an. O asemenea ocupație fatal trebuia s'o ducă la nevroza incurabilă.

Atunci, frumoasa copilă cu ochii limpezi ne-a turnat cafea în cești cu un aer senin de stupiditate fericită.

Arătându-mi-o cu vârful pipei pe care tocmai și-o umpluse, prietenul meu Jean a adăugat:

— Uită-te la copila asta care nu se hrănește decât cu pâine și slănină și care ducea, ieri, în coarnele unei furci, furcoaele de fân cari

i-au lăsat în plete câteva fire răslețe. E fericită și orice ar face, e inocentă. Căci numai știința și civilizația au creiat răul moral odată cu răul fizic. Sunt și eu aproape tot așa de fericit ca și dânsa, fiind aproape tot așa de stupid. Negândindu-mă la nimic, nu mă frământ zadarnic. Nefăcând nimic nu mă tem că pot face rău. Nu-mi cultiv nici măcar grădina, de teamă să nu săvârșesc un act cu urmări pe cari nu le-aș putea calcula. Și iată de ce pot să afirm că sunt perfect liniștit.

— In locul tău, i-am răspuns atunci, m'aș feri să fac o asemenea afirmație. N'ai izbutit până acum să suprimi destul în tine cunoașterea, cugetarea și acțiunea, ca să poți gusta o pace legitimă. Ia bine seama: orice am face, viața înseamnă activitate. Urmările unei descoperiri științifice sau ale unei invenții te sperie pentrucă sunt incalculabile. Dar gândirea cea mai simplă, actul cel mai instinctiv pot avea și ele urmări incalculabile. Faci prea mare cinste inteligenței, științei și industriei, închipuindu-ți că numai ele torc cu mâna lor firele destinului. Forțele inconștiente au și ele caer în fuior. Cine din noi poate să prevadă efectul unei pietricele aruncată din vârful unui munte? Căderea ei poate să fie mai considerabilă pentru soarta omenirii decât publicarea unui *Novum Organum*, sau decât descoperirea electricității.

N'a fost un act prea original, nici prea cugetat, nici, mai ales, de ordin ştiinţific, acela care-a dat naştere unui Napoleon sau unui Alexandru. Cu toate astea milioane şi milioane de vieţi omeneşti au depins de el. Cunoaştem noi vre-odată valoarea şi adevăratul sens a tot ce facem? In cele *O mie şi una de nopţi* e o poveste care are tâlcul şi semnificaţia ei filozofică. E istorioara aceea a negustorului arab care, întorcându-se dintr'un pelerinaj la Mecca, se aşezase pe ghizdeiul unei fântâni şi se juca aruncând în aer sâmburii de curmale după ce le mânca. Iată însă că unul din sâmburi loveşte şi ucide pe fiul invizibil al unui Geniu. Bietul om nu credea că se poate face un rău atât de mare cu un singur sâmbure şi-a rămas stupid de uimire când i s'a arătat grozăvia crimei lui. Arabul nu meditase îndeajuns asupra consecinţelor posibile ale fiecăruia din actele noastre. Dar ştim noi oare mai mult decât negustorul arab, dacă nu lovim cumva vre-un Geniu al văzduhului de câte ori ridicăm braţele în aer? In locul tău n'aş prea fi liniştit. Cine-ţi spune, dragul meu, că odihna ta în presbiterul ăsta acoperit de iederă şi de saxifrage nu e un act de-o importanţă mai mare pentru omenire decât toate descoperirile savanţilor, şi ale cărui efecte ar putea cu-adevărat să fie dezastruoase în viitor.

— Nu e deloc probabil.

— Nu e deloc imposibil. Nu uita că duci aici o viață ciudată. Rostești cuvinte stranii cari pot fi adunate, tălmăcite și răspândite. In anumite împrejurări ar fi mai mult decât deajuns ca să devii, fără știrea și mai ales fără voia ta, fundatorul unei religii care ar fi îmbrățișată de milioane de oameni, pe cari i-ar face răi și nenorociți, și cari ar masacra, în numele tău, alte mii și zeci de mii de oameni.

— Ar trebui atunci să mor ca să pot fi nevinovat și liniștit?

— O! nu, mai ales asta nu! Să mori, înseamnă să săvârșești un act cu urmări incalculabile....

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

Această carte s'a tipărit în luna Iunie a anului una mie nouă sute patruzeci și șase la Imprimeriile „Scrisul Românesc" S. A. din Craiova, pentru Intreprinderile de Editură S. A. R. din București.